

UDK 929 Gottschalk, teolog
929 Trpimir, hrvatski knez
94(497.5)“845/864“
Primljeno: 23. 10. 2012
Prihvaćeno: 16. 4. 2013.
Izvorni znanstveni rad

Kralj Tripimir, Venecijanci i Dalmatinci u traktatu teologa Gottschalka iz Orbaisa

Željko Rapanić
Gorička 12
21 000 Split
Republika Hrvatska

Autor raspravlja o kratkim zabilješkama sa spomenom jadranskih, dalmatinskih krajeva i hrvatskog vladara Trpimira, sadržanima u djelu benediktinca Gottschalka iz Orbaisa. Kritički se osvrće na zaključke dosadašnje historiografije o njima. Navedene odlomke podvrgava podrobnoj analizi i egzezezi. Zaključuje da su Gottschalkove bilješke, uza svu dragocjenost što ih donose i vrijednost koji imaju za hrvatsku povijest ranoga srednjeg vijeka, prvenstveno teološke inspiracije i značenja te da nemaju vrijednost prvorazrednog povijesnog izvora na kojem bi se moglo i smjelo graditi značajne historiografske zaključke.

Ključne riječi: Gottschalk, Trpimir, predestinacija, Venecijanci, Dalmatinci, Latini

1. *Prooemium* – Polazišta

Ličnost Saksonca Gottschalka, benediktinca iz Orbaisa, teologa i propovjednika učenja o predestinaciji, potaknula je u više navrata, a poslije davne rasprave L. Katića kojom ga je uveo u hrvatsku historiografiju, znatno zanimanje i hrvatskih historičara.¹ Spominju ga svi pisci novih hrvatskih povjesnica od N.

¹ Gottschalkove odlomke donio je Lovre Katić, „Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira“, *Bogoslovska smotra* XX/4 (1932): 1-28. Pretiskano u: Lovre Katić, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, odabrao i uredio Ž. Rapanić, Split: Književni krug, 1993., 98-138. O njemu je sažeto pisao Milan Ivanišević, „Povijesni izvori“, u *Starohrvatski Solin*, ur. E. Marin, Split: Arheološki muzej, 1992., 34, 45, 64 i 65. Tu je tiskan latinski tekst, prijevod i poznati faksimil rukopisa.

Klaić, N. Budaka, I. Goldsteina i T. Raukara. Njegov boravak u hrvatskim krajevima i zabilješke koje su s time povezane tumače na tragu prvih Katićevih interpretacija, s vlastitim komentarom, dodatkom ili zapažanjem, vjerujući da je ono bitno upravo onako, kako je Katić bio naslutio. Gottschalkovim zabilješkama, međutim, pridaje se koji put i veća, a često puta i prevelika važnost. Slično, temeljeći na Katiću, postupaju i drugi pisci kada se, spominjući propovjednika kao važan povijesni izvor, dotiču raznih tema 9. stoljeća povezanih uz hrvatski rani srednji vijek. Neka vrijedna nova zapažanja i podatke kojima se i mi koristimo, iznio je M. D. Grmek u raspravi o dvojici srednjovjekovnih filozofa.² Katićevo polazište, naime, nije postavljalo neke veće sumnje u sadržaj i značenje dvaju odlomaka što ih je on prvi interpretirao. Tih nekoliko rečenica iz dvije posve različite cjeline Gottschalkova djela poslužilo je, međutim, i za izvođenje znatnih zaključaka, a iznesene interpretacije često smjeraju mnogo više lijepim željama negoli ozbiljnim tumačenjima. Njegovo opsežno teološko djelo, u kojemu su i ti kratki odlomci, ostajalo je izvan vidokruga, pa nije bilo ozbiljna razloga dvojbi u sadržaj onih odlomaka koji je i kako ga je Katić prvi interpretirao. Iz primamljiva teksta nametali su se maštoviti prijedlozi, odgovori i pretpostavke sve do najnovijega doba. I sâmi smo prije dvadesetak godina upali u te zamke pa izložili neka razmišljanja od kojih danas odustajemo, a s obzirom na mnoge nove historiografske spoznaje, predložiti ćemo i drukčije zaključke.³ Sve to zbog interpretiranja Saksončeva teološkog teksta u različitu kontekstu od onoga koji se nametnuo poslije Katićevih prijepisa.⁴ *Dies*, naime, *diem docet*.

² Mirko Dražen Grmek, „Dva filozofa, Gottschalk i Hasdai ibn Šaprut, o Hrvatima u vrijeme narodnih vladara“, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XX/1-2 (39-40) (1994): 435-448.

³ O saskome propovjedniku iz Orbaisa pisali smo u raspravi: „Solinska epizoda europske povijesti“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXXV (1993): 91-116, zatim u predgovoru knjige Lovre Katića, *Rasprave i članci iz hrvatske povijesti*, Split: Književni krug, 1993., te u: *Hrvati i Karolinzi. Dio prvi. Rasprave i vrela*, ur. A. Milošević, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., 293-295. Tada smo slijedili i uvriježena mišljenja oslonjena uglavnom na Katićev rad.

⁴ Iz nepregledne literature o Gottschalku izdvojili smo jedno od prvih važnijih djela tiskanih poslije Lambotove objave Bernskoga rukopisa (vidi naprijed bilj. 16): Jean Jolivet, *Godescalc d'Orbais et la trinité. Méthode de la théologie à l'époque carolingienne*, Paris: Vrin, 1958., te nekoliko novijih rasprava svojim sadržajem primjerenih ovoj prilici u kojima se sažeto iznosi učenje o predestinaciji: Francis X. Gumerlock, „Gottschalk of Orbais: A Medieval Predestinarian“, *Kerux* XXII/3 (2007): 17-34; Isti, „Predestination in the Century Before Gottschalk, Part II“, *Evangelical Quarterly* LXXXI/4 (2009): 319-337. Osnovne informacije o problemu teoloških dilema u karolinško i poslijekarolinško doba: Tatiana Krapivina, *Exegesis according to the rules of philosophy or the rule of faith? Methodological conflict in the ninth-century predestination controversy*, MA Thesis in Medieval Studies, Central European University, Budapest, 2010. – O Gottschalku je pisao i Victor Genke, „Introduction. Gottschalk and the controversy over his teaching“, u *Gottschalk and a medieval predestination controversy. Texts translated from the Latin*, ed. & transl. V. Genke, F. X. Gumerlock, Milwaukee, Wisconsin: Marquette University Press, 2010. Ovdje ćemo usputno spomenuti da je Genkeov prikaz Gottschalkove „balkanske misije“

Budući da su zaista malobrojna pisana svjedočanstva o događajima i prilikama u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji i Hrvatskoj prve polovine 9. stoljeća, Gottschalkov boravak u ovdašnjim krajevima i njegove zabilješke potakli su mnoga domišljanja. Neka su postala stožerni orijentir za razne historiografske interpretacije. Prihvatajući Katićevu interpretaciju kao gotovo utvrđenu povijesnu činjenicu, uz pokoju blagu dvojbu, na Gottschalkovim rečenicama sagradile su se vrlo hrabre pretpostavke. Tako su iz nekoliko njegovih riječi o Trpimirovu ratu protiv *gens Graecorum* nastali neprimjereni zaključci o kraljevoj pobjedničkoj konjaničkoj vojni protiv Bizantinaca, o moći njegove vojske koja je porazila i Bugare, o pomorskome desantu bizantskoga patricija negdje u okolici Spalatum, o velikome navalnom ratu, o carskome dračkom ili kefalonijskom strategu koji je poveo rat protiv Hrvata, osnivanju teme Dalmacije, o stjecanju europskog ugleda Hrvatske, o njezinoj suverenosti, nezavisnosti od Franaka, o hrvatskome kralju i kraljevstvu, o Grcima i Hrvatima, Romanima i Latinima i još o mnogo čemu. Sve to bez ozbiljna temelja neophodna pravome historiografskom zaključku ili pretpostavci, a koji put i kao plod iskrena domoljubna domišljanja. Bilo je to u ovoj prilici potpuno vjerovanje neprovjerenu izvoru. Nije se pri tome vodilo računa da je stvaranje države i ugleda njezina vladara dugotrajan proces i da ona, kao politički oblikovana zajednica, ne nastaje tek nekom vojnom pobjedom, a pogotovo ne nekom neodređenom, samo naslućenom o kojoj nema nikakva prava i pouzdana podatka.

No, osim historiografskih zaključaka temeljenih na Saksončevu spomenu Trpimira, Venecijanaca i Dalmatinaca, Grka i Latina, njegov boravak u hrvatskim krajevima polovinom 9. stoljeća uputio je i na razmatranja onodobnoga graditeljstva dovodeći ga u vezu s karolinškim izvorištem. Tako je M. Jurković, raspravljajući prije četvrt stoljeća o Westwerku, karakterističnome liturgijsko-ceremonijalnom detalju interijera predromaničkih crkava, bio pomislio da bi se onaj na Crkvini u Biskupiji možda mogao dovesti u vezu s Gottschalkom, pa s Hrabanom Maurom i crkvom u Petersbergu.⁵ Ta pretpostavka o porijeklu te građevinske konstrukcije na zapadnoj strani crkve bila je u ono vrijeme dovoljno razložno postavljena, no danas, poslije više novih spoznaja ne može opstati. Jurković tada nije znao o Crkvini ono što se danas zna, a bazilika na Crkvini redovito se prikazivala i netočnim tlocrtom pa su već stoga mnogi zaključci bili

(31-36), kako je naslovljeno jedno poglavlje njegova Uvoda, temeljen na F. Šišiću (1925.) i L. Katiću (1932.) pa je danas ne samo potpuno neprihvatljiv suvremenoj hrvatskoj historiografiji, nego je i neozbiljno posložen.

⁵ Miljenko Jurković, „Crkve s Westwerkom na istočnom Jadranu“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 26 (1986-1987): 79.

dvojbene.⁶ Njemu, međutim, pripada zasluga jer je potaknuo iduća razmišljanja i snažnije usmjerio pogled na franački, Gottschalkov Zapad, pa je to, uz ostalo, dovelo do novih proučavanja karolinškoga razdoblja u nas, koja su prije desetak godina sabrana na izložbi *Hrvati i Karolinzi* te objelodanjena u dvama obimnim svescima pod tim istim naslovom. Ovdje ćemo, a to i jest cilj ovoga rada, pokušati drukčijim tumačenjem Gottschalkovih zabilješki pokazati njegov doprinos hrvatskoj povijesti.

Hrvatski historičari spominjući Gottschalka u svojim povjesnicama, ostajali su uglavnom na Katićevu mjestu. Ni N. Klaić,⁷ niti noviji autori N. Budak,⁸ I. Goldstein⁹ i T. Raukar¹⁰ ne iznose bitno drukčije interpretacije onih fragmenata što ih je Katić prepisao s Morinovih fotografija i prvi komentirao. Slično tome i J.

⁶ Željko Rapanić, „Spomenici nepotpune biografije. De ecclesiis datandis (2)“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 13-14 (1996-1997): 83. Tu smo upozorili na neke primjere olaka zaključivanja na temelju nepouzdanih ili neprovjerenih crteža, arhitektonskih snimaka, skica ili terenskih bilježaka. Stari snimak T. Marasovića, objavljen u Akademijinu *Ljetopisu*, rijetko se koristio, a gotovo svi autori koristili su se onim sasvim shematiziranim i znatno pojednostavljenim, a zapravo netočnim crtežom Crkvine. U međuvremenu je u arhivu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika pronađen jedan stari snimak na kojem su zabilježeni ostaci polukružne apside središnjega broda o čemu je u dva navrata pisao Ante Milošević, *Crkva Sv. Marije, mauzolej i dvori hrvatskih vladara u Biskupiji kraj Knina*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002. (Kulturno-povijesni vodič, 18); Isti, „Dvori hrvatskih vladara na Crkvini u Biskupiji kraj Knina“, u *Zbornik Tomislava Marasovića*, ur. I. Babić, A. Milošević, Ž. Rapanić, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002., 199. Biskupija je tako drukčije i točnije interpretirana, pa je utvrđeno, uz ostalo, da je bazilika na Crkvini sagrađena prije Gottschalkova boravka u Hrvatskoj (o. 846.-848.).

⁷ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1971., 225, vjeruje u Gottschalkovu vijest o velikoj (kako ona drži) Trpimirovoj pobjedi, njegovu odnosu prema obalnim gradovima i njegovoj znatnoj političkoj snazi. Također, u istoj knjizi, 259, 291, bilj. 67.

⁸ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994., 21, 72-73 kad piše o carskoj intervenciji u sklopu ondašnjih odnosa na Jadranu opravdano dovodi u dvojbu točnost Gottschalkova navođenja titula *patricius* i *rex*. Pomislio je da je možda riječ o sukobu s Venecijancima. Od te je pomisli i sam poslije odustao: „Croats between Franks and Byzantium“, *Hortus Artium Medievalium* 3 (1997): 19, bilj. 37. Potpuno prihvaćamo Budakove riječi (72): „Zaključivanje na temelju izvještaja ovakve vrste, a bez usporednog materijala, svakako je vrlo nezahvalno i zahtijeva krajnji oprez“.

⁹ Ivo Goldstein, *Bizant na Jadranu od Justinijana I. do Bazilija I*, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, Latina & Graeca, 1992., 141, 167 i 170 piše uglavnom na tragu standardnih tumačenja dviju Gottschalkovih zabilješki, ali donosi i pokoji dvojbene zaključak, na primjer o odnosima Hrvata, gradova i carstva; doduše sve to u nešto širim političkim odnosima na Jadranu u to doba. Isti, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber, 1995., 132 kaže da jezik na ovome mjestu u Gottschalka ne označava etničku pripadnost, pa su njegovi *Graeci* samo politička odrednica. O Saksoncu i na 201. O titulu *rex* točno piše kako se Trpimira ne može smatrati kraljem (242 i 297), ali se ne bi mogli prihvatiti razlozi zbog kojih bi ga Gottschalk tako nazivao, tj. zbog pružena utočišta i gostoprimstva.

¹⁰ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga, 1997., 28, sažimlje standardna, uglavnom prihvaćena, tumačenja kratko, a dovoljno informativno u skladu sa strukturom svoje knjige.

Ferluga.¹¹ R. Katičić je prvi izložio opširnije i bogatije komentare Gottschalkovim odlomcima, iako je u biti ostao kod tradicionalne interpretacije vijesti o Trpimiru i govoru Venecijanaca i Dalmatinaca.¹² Neki su se pak, pišući o raznim temama u kojima se dotiču i Saksončeva spisa, uputili bespućem kada su pretjeravali u dalekosežnim zaključcima utemeljenima na nekoliko rečenica karolinškoga teologa ili kada su nastojali interpretirati ono što je on napisao. Trpimir je, na primjer, proglašavan dalekovidnim, oštroumnim, mudrim, vještima, snažnim u oružju, pobjednikom koji je osigurao istočne granice države itd. Tako su, na primjer, radili V. Koščak i L. Margetić.¹³ Ovaj posljednji zaslužuje poseban komentar. On, naime, bez provedene egzegeze Gottschalkova teksta i bez ikakva obrazloženja višekratno naglašava kako su Saksončeva zapažanja *prvorazredan* povijesni izvor i *pouzdan izvješće* (naglasio Ž. R.). Tu odlučnu pozitivnu kvalifikaciju ničim ne obrazlaže pa ju ponavlja više puta kao da je i utvrđena i dokazana. Na njoj gradi štošta, a te gradnje vrijede koliko i prvorazrednost izvora i pouzdanost izvješća na kojemu počivaju.¹⁴

¹¹ Jadran Ferluga, *L'amministrazione bizantina in Dalmazia, Venezia: Deputazione di storia patria per le Venezie*, 1978., 150 i 161 piše o značenju Trpimirova rata u kontekstu carske politike na Jadranu; oslanja se na Katića te pobliže razmatra titulu patricija (162).

¹² Radoslav Katičić, *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998., 340-349.

¹³ Vladimir Koščak, „Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora 925-928.“, *Historijski zbornik XXXIII-XXXIV* (1980-1981): 291-355. Lujo Margetić, „Marginalije uz rad V. Koščaka 'Pripadnost istočne obale...'“, *Historijski zbornik XXXVI* (1983): 255-286; Isti, „Bilješke uz Trpimirovu ispravu CD I, 3-8“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu XXX/1* (1993): 47-51, pretiskano u: Lujo Margetić, *Iz ranije hrvatske povijesti*, Split: Književni krug, 1997., 231.

¹⁴ Navest ćemo nekoliko primjera iz njegove knjige *Etnogeneza Hrvata i Slavena*, Split: Književni krug, 2007. Na str. 49 piše: „Poznati srednjovjekovni mislilac, benediktinac Gottschalk boravio je na dvoru vojvode Trpimira oko 846-848. god. i zapisao neke vrlo važne podatke o njemu. Kako je bio vrlo oštrouman promatrač i kako ga se ne može optužiti da iz političkih ili bilo kakvih drugih razloga iznosi neprovjerene ili izmišljene vijesti, njegovo svjedočanstvo treba prihvatiti kao *prvorazredno* (naglasio Ž. R.) vrelo“. Tu ocjenu ponavlja gotovo istim riječima (na 118, 136, 235) bez ikakva dodatna komentara. Njegov tekst naziva i *pouzdan izvješće* (isto i na 235). Slično je pisao i u raznim radovima objavljenima u knjizi *Iz ranije hrvatske povijesti*, Split: Književni krug, 1997., 210, 225 i 232. Po čemu je, pak, zaključio da je Saksonac oštrouman promatrač – nije nimalo lako domisliti. Dodajmo i to da su i ostale tri Margetićeve knjige, koje je objavio Književni krug Split, recenzirali vrhunski pravnici, a samo u jednoj recenzent je i ugledan historičar. Margetić je pravnik, a izvor mu je kao svjedok u raspravi – spomenimo davnu konstataciju Marca Blocha, koji opisujući povijesno vrelo kaže: „Neki tekst je poput svjedoka na sudu: ne odgovara, ako ga se ne pita. Poteškoća je u sastavljanju upitnika!“ („Per una storia comparata delle società europee“, pretiskano u: *Lavoro e tecnica nel Medioevo*, Roma-Bari: Laterza, 1977., 35). Zato se događa da se neki izvor nastoji uklopiti u postavljenu, postojeću ili domišljenu shemu, a ne, eventualno, postojeću, ustaljenu shemu zbivanja promijeniti zbog podatka što ga nudi izvor. Nije ga se, eto, ništa pitalo! Bilješka o ratu s Grcima, na primjer, nameće da se najprije provjeri vrijednost te vijesti, pa pokuša potražiti razlog eventualnoga rata, odredi mu opseg, mjesto zbivanja, ličnost patricija i još što god, a onda, možda, donesu, na primjer, zaključci o stvaranju bizant-

Pokušat ćemo teologovim usputnim zapažanjima i zabilješkama – nazvali smo ih *Gottescalchi notulae*, jer su u njegovu teološkome djelu sasvim sporedna značenja – priložiti drukčije objašnjenje. No, i te, drukčije historiografske interpretacije, kao i u spomenutu primjeru tumačenja graditeljstva ranoga srednjeg vijeka, ne bi bilo moguće iznijeti bez doprinosa prethodnika koji su svojim, katkada i netočnim ili nama neprihvatljivim objašnjenjima, navodili na onaj novi, točniji ili barem uvjerljiviji zaključak. To je zapravo onaj *dies docens* koji nas potiče i na revidiranje vlastita mišljenja koje smo bili izložili ne znajući mnogo detalja spoznatih naknadnom i potpunijom razradom svojih i prihvaćanjem tuđih novih mišljenja.¹⁵

Historiografske interpretacije Gottschalkovih rečenica, počevši od prvih Katićevih iznesenih prije osamdesetak godina i postavljenih na dosezima onodobne hrvatske povijesne znanosti, danas nameću reviziju. U tumačenju hrvatskoga ranoga srednjega vijeka, pojavile su se mnoge novosti, a propovjednikov tekst, koji je davno otkrio G. Morin i Buliću poslao dva fotografirana lista rukopisa, dostupan je u cijelosti: C. Lambot temeljito ga je obradio i komentirao.¹⁶ Međutim, kao polazište ozbiljnim zaključcima uzima se redovito samo nekoliko rečenica što ih je bio donio Katić, a koje su izdvojene čak iz onoga što je on bio pročitao i prepisao s Morinovih fotografija. Nepotrebno je sve dosadašnje zaključke izvučene iz tako krnja Saksončeva teksta ovdje pojedinačno komentirati pa čitatelja upućujemo da se pobliže upozna s tim interpretacijama listajući radove njihovih autora. Prevelika je vjera poklonjena tim škrtim rečenicama i njihovu prvom tumaču u hrvatskoj historiografiji – Katiću.

Pokušat ćemo zato na drukčiji način protumačiti najprije onu Gottschalkovu zabilješku o Trpimirovu 'ratu' *contra gentem Graecorum*, njemu pripisan kraljevski naslov (*rex Tripimirus*), zatim Saksončevo imenovanje stanovnika ranosrednjovjekovne Venecije i Dalmacije, te njihov lokalni (je li to bio i kolokvijalni?) način nazivanja državne vlasti i vladara (*rex-regnum* te *imperator-imperium*). Podatke, pak, koji se čitaju u Gottschalkovu teološkome traktatu valja koristiti bez nepotrebna, slabo argumentirana domišljanja, te u usporedbi s pisanjem onodobnih karolinških analista i kroničara, biografa, odnosno pisanjem teologa toga kulturnoga kruga. Pokušat ćemo tako postupati.

ske teme Dalmacije. Margetićeve sabrane radove, studije, rasprave, prikaze i diskusije o pitanjima rane srednjovjekovne povijesti objavio je u četiri knjige (oko 2000 stranica) Književni krug Split.

¹⁵ Ž. Rapanić, „Solinska epizoda“, 99 i d. U poglavljima našega rada u kojima smo razmatrali Trpimirovu donaciju nećemo ništa promijeniti ni oduzeti, niti dodati. Tek ćemo usputno osnažiti neke tamošnje zaključke.

¹⁶ D. Cyrille Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais*, Louvain: Université catholique, 1945. (Specilegium sacrum Lovaniense, 20).

2. *Gottescalchi notulae* – Gottschalkove bilješkice

Dva su odavno poznata odlomka propovjednikova teksta koje ćemo nazvati *Katićevima* jer ih je on prepisao s faksimila/fotografije i uveo u hrvatsku historiografiju. Prvi pripovijeda o „hrvatskome kralju“, drugi o Dalmatincima. Bile su tu one rečenice koje su potaknule veliko zanimanje i razbudile maštu. Dobivši od prijatelja, belgijskoga benediktinca Germaina Morina fotografije dvaju listova dotad nepoznatoga Gottschalkovog rukopisa (*fol. 51. r.-v. i fol. 71. r.-v.*), što ga je bio upravo pronašao u knjižnici u Bernu, F. Bulić je dobrohotno prepustio Katiću, a on ih je potom odlično prepisao i odmah objavio s opširnim komentarom.¹⁷ Svi autori koji su poslije njega pisali o Gottschalku nisu išli dalje: citirao se uvijek samo *dio* latinskoga teksta iz Katićeve rasprave, prihvatili su se uglavnom njegovi zaključci i tumačenja, a ponekad i dopunjali, pri čemu se više puta zalazilo u privlačne mitologeme. Nije se obraćala pažnja niti onome malome, preostalom dijelu Gottschalkova teksta na *fol. 51 r. i v.* što ga je Katić odlično prepisao s dobivenih fotografija i koji su tiskani u njegovoj raspravi.

Lambotovom objavom čitava Bernskoga rukopisa doznalo se da taj odlomak pripada poglavlju *Si Sibillae et ceteri vates paganorum spiritum sanctum umquam meruerunt mereri vel habere* (C. Lambot, *Oeuvres*, *Opuscula theologica*, VI. *Responsa Gottescalci de diversis*, 162). U njemu, nakon duga uvoda koji Gottschalk počinje citatom Augustina, nastavlja onima apostola Petra i Pavla, Bede,

¹⁷ L. Katić, „Saksonac“, 98. Grmek je na početku pohvalio Katića („Dva filozofa“, 435), a poslije mu izriče neumjesnu primjedbu kad piše kako je trebalo pričekati tiskanje tek otkrivena rukopisa, pa zamjera i Buliću i njemu, Katiću, što su to uradili jer im „se *žurilo* da upoznaju hrvatsku javnost s novim podacima iz jednog od najznamenitijih razdoblja hrvatske prošlosti“ („Dva filozofa“, 436). Da je Bulić tada mogao poslušati Grmeka u međuvremenu bi umro, a Katić bi vjerojatno dočekaao starost i teško saznao za Lambotovu obradu bernskoga rukopisa. Grmek je nepravedan prema Katiću i kad piše kako on (Katić) „opisuje ličnost Gottschalka pabirčenjem po leksikonima i osnovnoj povijesno-crkvenoj literaturi“. Zatim navodi tek jednu doktorsku disertaciju iz 1936. godine (do koje, dakako, Katić nije mogao doći), ali ne spominje da se o Gottschalku uvelike počelo pisati tek poslije Lambotova objavljivanja novih upravo otkrivenih Saksončevih rukopisa, dakle poslije 1945. godine. Od tada je broj bibliografskih jedinica o propovjedniku narastao na stotine, bilo da je riječ o radovima koji opisuju njegovu ličnost, obrađuju njegovo naučavanje, bilo da opisuju vrijeme u kojemu je on odigrao znatnu teološku ulogu. Do Lambotova objavljivanja Gottschalkova novootkrivena djela njegov je opus bio poznat ponajviše po fragmentima davno tiskanima u „*Gotteschalcus Orbacensis monachus*“, *Patrologia latina*, ed. J. P. Migne, tom. 121, Parisii, 1852., col. 345-372 i „*Hincmarus Rhemensis archiepiscopus*“, *Patrologia latina*, tom. 125, col. 49-618, gdje se na više mjesta suprotstavlja Gottschalkovu učenju. Odatle su preuzimani u naknadnim izdanjima raznih izvora, te po latinskim stihovima koji su objavljeni u zbirkama i izdanjima srednjovjekovne poezije. Teološki mu je opus aktualiziran radom Germaina Morina, „*Gottschalk retrouvée*“, *Revue bénédictine* 43 (1931): 303-312. Znatno bogatije i temeljitije prikazan je Lambotovim djelom koje je potaknulo golem interes za njegovom ličnošću, propovijedanjem, starim i novim, tek objavljenim tekstovima.

Jeronima, Ambrozija i još mnogih autora, pa navođenjem biblijskih starozavjetnih anegdota, djela apostolskih, a sjeća se i svoga boravka *in Alemania cum in refectorio legi* te nakon opširna obrazlaganja izlaže svoju misao o dva svijeta, jednome odabranih i drugome odbačenih. Razvija misao o đavlu koji napada ljudski rod (o tome kratko piše i Katić, „Saksonac“, 108, komentar 111), uspoređuje ga sa zmijom koja je ženu navela na zlo. Navodi, varirajući ih, riječi iz *Postanka*, 3, 15, kojima Bog u Edenskome vrtu proklinje zmiju (zlo) koja će puzati čitava života pa će *Illa*, tj. žena (pomišlja na ljudski rod) *tuum observabit caput et tu eius calcaneum* – vrebati njezinu glavu i ona će (zmija) stalno strepiti da ne bude zgažena, no uvijek će nastojati da učini svako zlo.¹⁸ Prelazi potom na usporedbu s nemani Behemotom koju čovjek ne može pripitomiti. Jobovim riječima (40, 12) kaže kako ta grdosija, simbol svakojaka zla, *stringit caudam suam quasi cedrum* (poput cedra ukruti svoj rep) kada se plaši smrti. Nakon svih tih asocijacija Gottschalk zaključuje da i *semimortuus homo* u nekom času *intuetur imminere iam transitum*, sluti da mu prijete zamka smrti koju plete đavao.¹⁹ Tada, da podrži misao slutnje i predviđanja, izravno nastavlja onim glasovitim rečenicama i jednim, Hrvatima važnim primjerom u kojemu su se našli i Trpimir, i njegovo imanje, i nepoznati grčki patricij, i narod Grkâ, pa i sam pisac Gottschalk, njegov sluga, njegov konj i ptice grabljivice.

Prvi, odavna poznati *Katićev odlomak* („Saksonac“, 108²⁰)

A. *Codex 584, Bibliotheca Bongarsiana, fol. 47. r. – 52. v.* (C. Lambot, *Oeuvres*, 162-171):²¹

¹⁸ „Neprijateljstvo ja zamećem između tebe i žene, između roda tvojeg i roda njezina; on će ti glavu satirati, a ti ćeš mu vrebati petu“ – *Biblija*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1994., *Knjiga Postanja*, 2. U kasnijim stoljećima, prema srednjovjekovnoj teologiji, a u vezi s citiranom rečenicom, Bogorodica se prikazuje kako gazi zmiju ili zmaja, što odražava ulogu koju joj je Crkva namijenila kao predodređenoj da ljudskome rodu donese izbavljenje od Evina grijeha. Odatle joj i ime „Druga Eva“. Uz nju se koji put nalaze Adam i Eva i *Drvo znanja (spoznaje)* ili riječi: *Dominus possedit me in initio viarum suarum* (varijanta *Mudre izreke*, 8, 22, gdje je riječ o mudrosti koju je stvorio Jahve kao počelo svojega djela – *Biblija*, nav. izd., 616).

¹⁹ Nemajući pred sobom cjelinu, Katić je postavio posve drukčiju interpunkciju od one u Lambota, a to odlomku daje i drukčiji smisao. Naime, na citat Joba: *Stringit caudam suam quasi cedrum...* izravno se nastavlja, kao dio iste rečenice *...quia scilicet quando semimortui hominis...* kojom se objašnjavaju slutnje umirućega. U tome smislu, kao sljedeći primjer budućih događaja, Gottschalk izlaže odlomak o ratu, pticama grabljivicama, kralju Trpimiru i vlastitu konju.

²⁰ Grmek opet primjećuje Katiću pa kaže („Dva filozofa“, 439) da se tekst o kojemu se raspravlja ne nalazi „kako je Katić mislio“ u djelu *De trina deitate*, nego u poglavlju pod naslovom *Si Sibillae et ceteri vates* itd.“ Nije primjereno primijetiti Katiću nešto, što nije mogao znati, jer kad je pisao na temelju Morinove fotografije Saksončeva rukopisa, Lambotova redakcija Gottschalkova spisa nije bila objavljena.

²¹ Gottschalkove tekstove prenosimo prema C. Lambot, *Oeuvres*, oznakom *folia* na kojima je odlomak o kojem je riječ, oblikom slova (kurziv–normal) i interpunkcijom priređivača. Katićeve pak transkrip-

Ovo je i ovako prepisao Katić:

...*bolo taliter beato Job ait: Stringit caudam suam quasi cedrum. Quia scilicet quando semimortui hominis intuetur imminere iam transitum, insidiatur et tendit illi deceptionis ut eum perimat laqueum.*

Hrvatski historičari do najnovijega doba pisali su na temelju *dijela* Katićeva prijepisa, a ovaj početak poglavlja *Si Sibillae*, koji smo upravo komentirajući prepričali, nisu uzimali u razmatranje jer za nj čitava nisu znali. Zato se sva pažnja posvećivala samo sljedećemu odlomku, točnije rečenicama u kojima se spominje Trpimir. Bez svega što mu prethodi taj odavna poznati dio Gottschalkova teksta dobio je posve drugo značenje: ono historiografsko koje nema niti može imati pa, upravo odatle polaze i sve pogrešne interpretacije.

Rečenicama o zmiji, đavlovoj zamci, nemani Behemotu i slutnji smrti, slijedi onaj mnogo puta citirani dio iz Katićeva prijepisa.

Nec mirum cum etiam corvi, milvi, vultures et aquilae temporibus belli plus illam partem sequantur hominum quos praesentiunt vulnerandos et trucidandos atque iugulandos. Sic nihilominus et equi sunt in acie laeti ex ea parte quam deo dante debet victoria sequi. Quod prorsus ego ipse per Gottescalcum filiolum meum de equo nostro probavi. Cum enim Tripemirus, rex Sclavorum, iret contra gentem Graecorum et patricium eorum, et esset in ipso confinio futuri belli uilla nostra, dixi illi ut iret et quicquid regi et eius exercitui necessarium esset, sicut omnino deberet, impenderet. Adiuravi tamen terribiliter eum per dominum deum ut nec arma sumeret nec cum exercitu pergeret, sed tamen studiose post eos equitans attenderet quemnam gestum equus ille noster ageret atque gereret. Ex olim siquidem certissime sciebam illi parti hominum uenturam et futuram esse victoriam, quorum equi incederent laeti monstrarentque gestu triumphando laetitiam. Sicque mox contigit ut equi gestientis gestus elicuit atque protinus patefecit.

Evo i prijevoda:

Nije čudno kad i gavrani, jastrebovi, kopci i orlovi u vrijeme bitke više nadlijeću onu stranu ljudi na kojoj predosjećaju da će biti ranjenih, ubijenih i zadavljenih. Isto su tako i konji u bojnome redu veseli na onoj strani kojoj božjom pomoći

cije u nekoliko detalja usuglasili smo s Lambotovima pa pišemo *Deus* i sl. kao *deus*, malim početnim slovom. Tako i u prijevodu. Sve tekstove s latinskoga i ostalih jezika sami smo preveli. Prijevod ovog odlomka donijeli smo ovdje na način koji je uobičajen u literaturi, jer su na takvu prijevod slagani dosadašnji zaključci i izlagane pretpostavke. Na kraju ovoga rada ponovno ćemo mu se vratiti i nešto drukčije interpretirati.

mora pripasti pobjeda. To sam ja sam posve dobro iskusio po mojemu učeniku Gottschalku, a s našim konjem. Kad je, naime, Trpimir, kralj Slavena polazio protiv naroda Grka i njihova patricija, a budući da je naše imanje (selo) bilo na samoj granici skora rata, rekao sam mu (Gottschalku, učeniku) neka ide i da što bi god kralju ili njegovoj vojsci bilo potrebno, neka im kako i treba, u svemu pomogne. Ali sam ga obvezao strašnom zakletvom gospodinu bogu, da ne uzima oružja i da ne ide zajedno s vojskom, nego jašući za njom, neka pomno pazi kakve će biti kretnje onoga našeg konja i kako će se on ponašati. Otprije sam, naime, posve sigurno znao da će dolazeća i skora pobjeda pripasti onoj skupini ljudi, konji kojih će veselo napredovati i svojim pobjedničkim kretnjama pokazivali radost. A tako se doskora i dogodilo upravo onako, kako je unaprijed otkrila kretnja vesela konja.

Na fol. 51.v., a to je vrlo važno za ukupni kontekst Gottschalkova pripovijedanja, slijedi odlomak koji je u citiranome radu prvi prepričao Grmek,²² a na latinsko-me ga donio i kratko bio komentirao već L. Katić!²³ S obzirom da u njemu nema ništa što bi pobudilo interes za nacionalnim, bio je izostavljen u svim komentarima i ostao je zaboravljen kao da ga Katić nije ni prepisao. Taj je odlomak, međutim, u potpunome skladu, izravnome slijedu pripovijedanja i povezan je s prethodnim Gottschalkovim izlaganjem o predviđanju događaja koji je doživio u Trpimirovu društvu promatrajući svoga konja. U njemu, točnije u toj sljedećoj anegdoti, Saksonac donosi priču o liječniku Hadoinu (spomenuo ju je Katić) koju ćemo prepričati uz usputne komentare.

Nastavljajući izravno na priču o Trpimirovu konju, Gottschalk izlaže još jedan primjer *quod istud patenter probari potest*. Primjer, dakle, koji jasno potvrđuje ono što je upravo opisao. Gottschalk piše ovako (donosimo tekst po Lambotu, *Oeuvres*, 169):

Saepe siquidem peritissimi medici ad tactum uenae languentis aegroti uicinam mortem denuntiant hominis languidi. Quidam namque nostris temporibus fuit Spoleti medicus nomine Hadoinus qui inter alios infirmos dedit ibi potionem cuidam mulieri quae, postquam se conualuisse sufficienter credidit, quadam die pergens inter ceteras uel cum ceteris in pratum cantare uoce clarissima coepit. Quod ubi praedictus medicus audiuit, eam

²² M. D. Grmek, „Dva filozofa“, 440. Valja dodati da je Grmekov rad donio nekoliko novih pojedinosti iz Gottschalkova djela i neka tumačenja koja prihvaćamo pa dijelom i na njihovu tragu izlažemo neke naše dopune i komentare. Korektan je u ekspoziciji sve do zaključaka koji su na tragu nacionalnih mitologema. I on, kao i neki drugi autori, želi dokazati nedokazivo i to prihvatiti kao povijesnu činjenicu.

²³ Taj je manji dio teksta *Codex 584 Bibliotheca Bongarsiana, fol. 51. v.* u kojem Gottschalk pripovijeda o Hadoinu i drugim liječničkim zgodama: L. Katić, „Saksonac“, 109, a čitav je tekst, kako smo spomenuli, u poglavlju *Si Sibillae et ceteri vates paganorum...* (C. Lambot, *Oeuvres*, 169-171.)

mox ut cantionem haberet finitam morituram sine ulla dubitatione praedixit: Cerebrum, inquit, ipsius vacuum est et idcirco tam claram uocem habet ac per hoc cum id quod canit terminauerit confestim uitam quoque suam terminabit atque mox prorsus expirabit.

Evo i prijevoda:

Često, naime, iskusni liječnici opipom vene oslabljela bolesnika predviđaju skorru smrt klonulu čovjeku. U naše vrijeme bio je u Spoletu liječnik imenom Hadoin koji je, kao i drugim bolesnicima, nekoj ženi dao /ljekoviti/ napitak. Ona je, pak, povjerovavši da je dobro izliječena, jednog dana u polju hodajući s drugim ženama i muškarcima zapjevala iz svega glasa. Kad ju je upravo spomenuti liječnik čuo predvidio je da će ona, čim pjesma završi (kada žena bude prestala pjevati), bez svake dvojbe odmah umrijeti. Mozak je njezin prazan i stoga joj je glas tako svjež pa će kad ono što pjeva bude završilo, smjesta završiti i njezin život i začas će izdahnuti.

Po njezinu ponašanju, u ovoj prilici po zvonku i veselu pjevanju, Hadoin je predvidio ženinu skorru smrt. Gottschalk ne opisuje što je Hadoin učinio da bi znao kako će žena umrijeti; ništa od onoga što rade onodobni *peritissimi medici*. On je smrt *predvidio*. Gottschalk, međutim, vjerojatno zna da Hadoin ne postupa kao onodobni liječnik „praktičar“, da ne slijedi onodobne uobičajene liječničke postupke sabrane, na primjer, u Izidorovim *Etimologijama*, iako *scripta* seviljskoga biskupa dobro poznaje i često ih citira, što točno ističe i Grmek. Ne opisuje bolesti od kojih su umrli Hadoinovi pacijenti, a ovaj kad ih liječi, ne slijedi onodobni uobičajeni stručni liječnički postupak: *praevisio aegritudinum* (uočavanje, prepoznavanje bolesti – dijagnoza). Prvi je korak u tome postupku *praevisio methodica, inventa ab Apolline, quae remedia sectatur. Secunda, empirica, id est experientissima, inventa ab Aesculapio, quae non indiciorum signis, sed solis constat experimentis. Tertia, logica, est rationalis, inventa ab Hippocrate*.²⁴ Nakon prepoznavanja bolesti (*praevisio methodica*) liječnik izabire način liječenja, točnije lijek, što temelji na iskustvu i praksi (*praevisio empirica*), a ne samo na znacima oboljenja. Konačno liječnik postupa prema prilici, pri čemu razborito procjenjuje konkretno bolesnikovo stanje (*praevisio logica*). Slično Izidoru piše i Hraban Mauro u 9. stoljeću, pa je tim više očito kako je Gottschalk znao za medicinska načela, ne samo po Izidoru, nego i po tekstovima svoga suvremenika i progonitelja.²⁵ Njemu, međutim, medicina i liječenje kao struka – *ars medicinae* nisu bili u obzoru; on je mo-

²⁴ Isidorus Hispalensis, *Etymologiarum libri XX*, lib. IV, De medicina, Cap. I, 1-4.

²⁵ Rabani Mauri, *De Universo libri XXII*, lib. XVIII, cap. V, De medicina. Usp. „B. Rabani Mauri Fuldensis abbatis et Moguntini archiepiscopi opera omnia“, *Patrologia latina*, ed. J. P. Migne, tom. 111, Parisiis: Apud J.-P. Migne, 1864., 500.

rao pokazati *predviđanje* pa zato nije spominjao niti jedno od onih načela po kojima su postupali onodobni *peritissimi medici*.

Gottschalk zatim – vratimo se njegovu tekstu – pripovijeda (i to donosi Katić!) još jednu sličnu anegdotu o tome liječniku koji se zaredio i bio monah u samostanu Corbie u vrijeme opata Vuarina. (*Qui tamen post in hanc patriam veniens factus est monachus in crasbacensi coenobio sub abbate Uuarino.*²⁶) Jednom prilikom na opatovu molbu pregledao je dvojicu bolesnika (...*quadam die dixit abbas eidem medico ut ipsos infirmos visitaret...*) i na njegov ga zahtjev, a da oni to ne znaju /potajno/ izvijestio o njihovoj zdravlju (...*et quid sibi super illis videretur ei renuntiare*). Tu prestaje tekst koji je prepisao Katić, no priča se nastavlja ovako: liječnik je onome koji je ležao u krevetu predvidio ozdravljenje, dok je drugome, koji je sjedio pokraj vatre, predvidio smrt. Haduin je opet samo *predvidio*; nije načinio *praevisio aegritudinum* pa pristupio liječenju jednim od onih uobičajenih postupaka. Sa svakodnevnoga, pa i s današnjega stajališta, nije tu ništa neobično: onaj bolesnik pokraj vatre još se više razbolio - da malo i karikiramo tu zgodu - previše se ugrijao i dobio upalu pluća, onaj drugi, pak, koji je bio u krevetu, pio je Hadoinove napitke od kojih se izliječio. No, Gottschalk tu ne staje, ne gleda tako jednostavno i ono realno, dakle eventualnu bolest, povezuje s nadnaravnim, s đavlom. Tome svome objašnjenju iznosi i podršku pa kaže: „Jer kao što je đavlu lako u Egiptu brzo najavljivati o Nilu (o poplavi), tako mu je jednako lako po dobro poznatima znacima smrti govoriti o napola mrtvu čovjeku da će sutra umrijeti“ (*Ergo sicut est facile diabolo perniciousiter in Aegypto nuntiare de Nilo, sic est illi facile per signa mortis notissima dicere de homine semimortuo et cras morituro*). Đavao se umiješao u sudbinu bolesnika; predviđena mu je smrt. Pripovijeda dalje o svojem učitelju Vucetinu koji će, predvidjeli su đavli (*scilicet daemones patefecerunt*) umrijeti idućega dana, iako nitko u to vrijeme ni na koji način nije na to pomišljao (...*de magistro meo Vucetino in die crastina defuncturo...quod hominum tunc temporis nemo putabat ullo modo*). Ishod bolesti i u ovom je primjeru, kao i kod one žene, bio odlučan Hadoinovim *predviđanjem*, Božjim odabirom, predestinacijom, pa je jedan bolesnik, miljenik Božji preživio, drugi to nije bio, pa je umro. Saksonac, naravno, ne objašnjava razloge tome. Grmek se bio potrudio u tekstovima suvremenikâ potražiti liječnika koji bi se zvao Hadoin no, nažalost, u tome nije uspio. Gottschalkov argument u priči time ipak gubi na vrijednosti, jer ime liječnika nema značenje kakvo bi imalo da se radi o poznatoj onodobnoj ličnosti. Gottschalka, međutim, takva preciznost ne zanima, niti će ju ijedan onodobni čitatelj istraži-

²⁶ *Codex 584 Bibliotheca Bongarsiana, fol. 51. v.-52. r.* – L. Katić, „Saksonac“, 109. – C. Lambot, *Oeuvres*, 169-170.

vati u teološkoj raspravi u kojoj je sama tema potpuno iracionalna; ne raspravlja se ni o bolesti, niti o njezinu liječenju.

Slično tome – vratimo se sada kralju Tripimiru, pticama i Gottschalkovu konju – neće nitko provjeravati pojedinosti o onome *rex Sclavorum*. Zato se nameće logičan zaključak kako je na isti način složena i priča o *bellum Tripimiri contra gentem Graecorum et patricium eorum* u kojoj pisac ne nastoji oko zbilje isrpnim i točnim historiografskim pripovijedanjem. Bitno je i ovdje *predviđanje* događaja.

Na svršetku poglavlja dolazi pravi smisao čitava izlaganja pa Gottschalk, citirajući opet proroka, piše: *...per Hieremiam prophetam dominus deus dicat: Maledictus homo qui spem suam ponit in homine* (...ovako kaže gospodin bog po proroku Jeremiji: Proklet čovjek koji nadu svoju polaže u čovjeka...17, 5). Nastavlja, kao i u prethodnome Trpimirovu primjeru, svoju misao riječima *...nec mirum...* no, tu se tekst prekida (*vacat*) i nedostaje mu, čini nam se, važan dio pa mu smisao nismo dovoljno sigurni dokučiti. Vjerojatno je riječ o tome kako čovjek svoje slabo tijelo, koje je pod utjecajem đavla, smatra svojom snagom, a srce mu se, um, duh, misao, time odvraća od Boga. Potpuna egzaktnost i ovdje nije osobito važna u našem raspravljanju. Gottschalk je uvijek samo teolog; u svakome izlaganju, pa čak i u svakoj rečenici, nastoji pronaći most između svoje pretpostavke i nekih slika kojima bi ju potvrdio, pri čemu, osim doživljenih ili poznatih anegdota, obilato koristi riječi učenih prethodnika i njihova domišljanja te, naravno, i Bibliju. Tu su mu prava polazišta i argumenti.

Nećemo domišljati kako je Gottschalk prikupljao „znanje“ o slutnjama i na čemu je temeljio predviđanja, odnosno kako je prepoznavao sposobnosti ptica, konja i ljudi – liječnika Hadoina. To, dakako, nije važno za objašnjenje njegove teološke interpretacije ljudskih sudbina, a nas neće uputiti na pomisao o nekoj njegovoj nadnaravnoj moći. I jedno i drugo slagao je čitanjem starih autora i na iskustvu što ga je skupljao na svojim putovanjima i boravkom u raznim sredinama. Kod promatranja životinja, točnije konja, stvari su nešto zanimljivije, pa će o tome na kraju našega rada biti nekoliko riječi. Ne zbog objašnjenja Saksončevih proricanja budućnosti i njegove sposobnosti da ju otkriva, već zbog podsjećanja na vjerovanja koja su bila u optičaju i koja su se, čini se, poznavala i prakticirala u više europskih krajeva.

Drugi, odavna poznati *Katićev odlomak* („Saksonac“, 109-110²⁷):

B. Codex 584 Bibliotheca Bongarsiana, fol. 70. v.– 71. r i v. (C. Lambot, Oeuvres, 207-209)

²⁷ Taj „poznati“ mali dio (*fol. 71. r.*) Katićeva prijepisa uskladili smo u nekoliko sitnica s prijepisom i čitanjem Lambota.

I ovdje se iz jedinstvene Gottschalkove cjeline redovito izdvaja pa komentira samo onaj „privlačan“ dio: *Item homines Dalmatini...* a nastavak izostavlja od komentara. Katić je, međutim, prepisao još mali dio teksta koji slijedi u Gottschalkovu poglavlju što ga je Lambot označio brojem (6), a započinje podnaslovom *Erubescere Sidon, ait enim mare*. Izdvajanjem rečenica o Dalmatincima, pa izostavljanjem teksta koji slijedi i koji je povezan s tim rečenicama, a bez onoga što im prethodi, nastaju pri interpretaciji iste nevolje kao i u Saksončevu odlomku gdje se spominje Trpimir. Pokušajmo ih razotkriti i otkloniti!

Ovo je i ovako prepisao Katić:

Sic ergo dicitur deitas et divinitas pro deo. Item homines Dalmatini, perinde idem²⁸ similiter homines Latini Graecorum nihilominus imperio subiecti, regem et imperatorem communi locutione per totam Dalmatiam longissimam revera regionem regem, inquam, et imperatorem regnum et imperium vocant. Aiunt enim: Fuimus ad regnum et Stetimus ante imperium et: Ita nobis dixit regnum et: Ita nobis loquutum est imperium.

Evo i prijevoda:

Tako se, dakle, za boga kaže boštvo²⁹ i božanstvo. Isto tako ljudi Dalmatinci na sličan način ljudi Latini, a ipak podložni carstvu Grka, po čitavoj Dalmaciji,

²⁸ Lambotovu transkripciju *idē* kao *id est*, Katić je bio točno pročitao kao *idem*, a to potvrđuje Reinhard Schneider, „Die Südslawen im Lichte erzählender Quellen des Karolingerreiches“, u *Počeci hrvatskog kršćanskog i društvenog života od VII. do kraja IX. stoljeća. Zbornik radova II. međunarodnog simpozija o hrvatskoj crkvenoj i društvenoj povijesti, Split, 30. rujna-5. listopada 1985.*, prir. D. Šimundža, Split: Crkva u svijetu, 1990., 245. Schneider ovaj odlomak ovako prevodi: „Ebenso nennen die Dalmatiner, also in ähnlicher Weise [wie die Venetier] Lateiner, auch wenn sie nichtsdestotrotz dem griechischen Kaisertum unterworfen sind, den König und Kaiser in ihrer allgemeinen Sprach-praxis und zwar in ganz Dalmatien, einer räumlich sehr langgestreckten Region, (also) den König und – um es nochmals zu betonen (to je ono Gottschalkovo *inquam*) – den Kaiser Königtum und Kaisertum. Sie sagen nämlich: Wir sind beim Königtum gewesen, und: Wir haben vor dem Kaisertum gestanden, und: So hat es uns das Königtum gesagt, und: So hat mit uns das Kaisertum gesprochen“. U našem prijevodu njegova prijevoda: „Isto tako Dalmatinci, dakle na sličan način Latini (kao što su to Venecijanci), usprkos tome što su podložni grčkome carstvu, nazivaju kralja i cara u svakodnevnom govoru, u čitavoj Dalmaciji, jednoj vrlo prostranoj pokrajini (također), kralja – to je ponovno važno naglasiti – i cara, kraljevstvo i carstvo. Oni kažu, naime, ...“ (dalje je u prijevodu uvijek isto).

²⁹ Dopuštamo sebi za *deitas* prigodnu tvorenicu *boštvo*, jer prijevod poput *božanstvenost* ima i neprikladne konotacije. Engleski prevoditelji u približno sličnim prilikama koji put pišu *substance of God* prema, na primjer, Prudenciju od Troyesa, *De praedestinatione contra Johannem Scotum cognomento Erigenam*, cap. IX – „S. Prudentius Trecensis episcopus“, *Patrologia latina*, ed. J. P. Migne, tom. 115, Parisii: Apud J.-P. Migne, 1852., 1024, odnosno 1118, gdje on tumači božju narav (*naturam*) ili biće (*substantia*). Ovdje je ipak, koliko slutimo u idućim rečenicama, potrebno odrediti narav zemaljskoga vladara, upravitelja, gospodara, neku osobnost, a ne transcendentalnost one *deitas*, što Gottschalk odmah i objašnjava opisujući kako dalmatinski latinci nazivaju svoju vlast, tj. *rex – regnum* i *imperator – imperium*, zemaljsku vlast. Onodobni teolozi od Alkuina, Rabana Maura, Walafrida Strabona, Ivana

uistinu vrlo dugoj pokrajini, kažem, u svakodnevnome govoru kralja i cara nazivaju kraljevstvo i carstvo. Kažu naime: *Bili smo kod kraljevstva* i *Stali smo pred carstvo* i *Tako nam je reklo kraljevstvo* i *Tako nam je govorilo carstvo*.

No, u odlomku što prethodi ovim rečenicama, u kojima Gottschalk opisuje kako ljudi u Dalmaciji nazivaju državne vlasti, on pripovijeda o Venecijancima koji su također *homines Latini!* Tu se krije rješenje zagonetke što ju je nametnulo onih nekoliko riječi koje su privukle pažnju hrvatske historiografije. Oba su ta mala odlomka ne samo formalno, izravno povezana, već im tu povezanost potpuno određuje sadržaj. Na taj izostavljeni prethodni odlomak upozorio je M. Grmek u spomenutoj raspravi o dvojici filozofa, pa ćemo ga prigodno nazvati *Grmekovim*. Hrvatski povjesničari interpretirali su samo dio onoga što je donio Katić, jer se nije ni slutilo da u Gottschalkovu traktatu ima još nešto zanimljivo poput zabilješke o Venecijancima. I G. Morin je svojedobno Buliću bio poslao samo dva, činilo se jedina važna lista (onaj *fol. 51. r.-v.* te ovaj *fol. 71. r.-v.*) koji se odnose na hrvatske krajeve, opravdano sluteći da bi ga podaci na njima zabilježeni, mogli zanimati. Nije mu poslao onaj na kojemu je riječ o Venecijancima (*fol. 70. v.*), iako ga je nedvojbeno bio pročitao; učinio mu se, valjda, na prvi pogled, a možda tada i s pravom, za Bulića nezanimljivim! S historiografskoga stajališta i ondašnjim poznavanjem hrvatske povijesti s kojim se Morin obratio Buliću, Venecijanci su doista mogli izgledati nevažni. Zanimanje je najviše privukla Trpimirova titula, a zatim bilješka o njegovu ratu s Grcima i tobožnjemu etničkom razgraničenju na istočnoj obali Jadrana. *Grmekov* odlomak postaje tako vrlo vrijedan tek drukčijim čitanjem ukupnih Gottschalkovih zapažanja i u povezanosti s novim spoznajama o hrvatskoj povijesti ranoga srednjega vijeka. koko

Ovo je *Grmekov odlomak* (on ga donosi samo u prijevodu) koji prethodi priči o Dalmatincima („Dva filozofa“, 442).

C. *Codex 584 Bibliotheca Bongarsiana, fol. 70. r.* (C. Lambot, *Oeuvres*, 208).

Omnes Venetici qui sunt videlicet intra mare degentes in ciuitatibus,³⁰ homines Latini dominum suum id est imperatorem Graecorum nequaquam uocant dominum sed dominationem. Dicunt enim: Benigna dominatio miserere nostri, et: Fuimus ante dominationem, et: Ita nobis dixit dom-

Skota, Haima Halberstadskoga do mnogih drugih o tim pojmovima raznovrsno raspravljaju, uvijek određujući narav i biće Božje.

³⁰ Ta naselja na otocima i na kopnu poslije nabraja i Porfirogenet (*De administrando Imperio*, cap. 27), a naziva ih „čvrstim utvrdama“. Jadran Ferluga o tome piše u: „L'Italia bizantina dalla caduta dell'esarcato di Ravenna alla metà del secolo IX“, *Settimane del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo-Spoleto* XXXIV (1988): 175 i navodi ove: Torcello, Mazzorbo, Murano, Olivolo, Equilo, Caorle, Malamocco i Albiola. I jedni i drugi su, piše Porfirogenet, kašteli i trgovišta.

inatio. *Sed ne tibi uilescat illorum quasi rustica loquutio, uide quid sit in caelo. Nam pro dominis dominationes uocantur illi spiritus beati qui sunt inter ceteros in ordine constituti VI°.*

Evo i prijevoda:

Svi Venecijanci, naime, koji borave u gradovima na moru, ljudi Latini, svoga gospodara to jest grčkoga cara nipošto ne zovu gospodar (*dominus*) nego gospodstvo (*dominatio*). Kažu, naime, *dobrostvo gospodstvo smiluj se nama i bili smo pred gospodstvom* ili *tako nam je kazalo gospodstvo*. No, da ti se ne bi učinio primitivnim taj njihov gotovo prosti govor, pogledaj što biva na nebu. Jer umjesto gospodarima (*dominis*) nazivaju se gospodstvima (*dominationes*) i oni blaženi duhovi koji su među ostalima ustrojeni u šesti red.

Na to se nastavlja, a to je osobito važno, ona rečenica, početak teksta koji je Katić bio prepisao: *Sic ergo dicitur deitas et divinitas pro deo*. No, i ovim Grmekovim rečenicama o Venecijancima opet nešto bitno nedostaje! I on je nešto izostavio. Nedostaje sam početak toga Gottschalkova odlomka, točnije dvije rečenice malog poglavlja u traktatu *De praedestinatione*, u Lambotovoj transkripciji rukopisa označenog naslovom *Erubescere Sidon, ait enim mare* i brojem (6). Grmek nije donio taj početak Saksončeva teksta, iako opet upućuje neumjesne prijekore prethodnim autorima.³¹ U toj rečenici postavljena je svojevrsna „teza“ čitavom sljedećemu raspravljanju, jer Gottschalk jasno upozorava čitatelja riječima: *...diligenter attende quod dicere uolo*.³²

Evo početka Gottschalkova teksta što prethodi *Grmekovu odlomku* o Venecijancima i koji onako okrnjen, bez ovoga početka, pomalo zamućuje cjelinu. Označit ćemo ga na isti način kao i prethodne.

D. *Codex 584 Bibliotheca Bongarsiana, fol. 70. v.* (C. Lambot, *Oeuvres*, 207).

(6) *Erubescere Sidon, ait enim mare. Nam quemadmodum Sidon interpretatur venatio, et ipsa venatio pro venatoribus ponitur in hoc loco, similiter crebro ponitur et dicitur deitas et diuinitas pro deo. Quod (ut) ualeas uidere liquido, diligenter attende quod dicere uolo.*

Evo i prijevoda:

Crveni se (stidi se) Sidone, more, naime, govori! Jer kao što Sidon podrazumijeva lov, a sâm ovljenu na ovome mjestu znači lovce, slično se često kaže boštvo i božanstvo za boga. Ako u to želiš biti siguran, pažljivo pripazi što želim reći.

Raspravu je Gottschalk potaknuo poznatom, mnogo puta raznovrsno interpretiranom rečenicom proroka Izaije (22, 4) *Erubescere Sidon, ait enim mare*.. Sidon,

³¹ M. D. Grmek, „Dva filozofa“, 422, bilj. 26.

³² C. Lambot, *Oeuvres*, De praedestinatione, poglavlje (6), 207.

naime, *olim urbs Phoenices insignis* postao je simbol zala i nevolja te imenovan kao *venatio tristitiae, sive inutilitas* ili zajedno s Tirom kao *urbes idololatriae et vitiis deditae*. On, međutim, ne razvija tako prorokovu konstataciju koja govori o propasti Tira, o Sidonu i općim prilikama, mnogovrsnim svjetovnim i intelektualnim asocijacijama, poukama i teološkim razmišljanjima što su redovito radili drugi pisci. Ide drugim putom. *Erubescere Sidon* biva Gottschalku poticaj i prilika da jezičnom, metonimijskom elaboracijom prorokova izričaja *venatio pro venatoribus*, povede u sljedeće razmatranje. On i ovdje, kao i na drugim mjestima, obrađuje i terminološke, etimološke, semantičke, gramatičke, pa sintaktičke, logičke i još mnoge druge njegovu cjelokupnu razmišljanju važne teme i pojedinošti. Pri tome je osobitu pažnju posvetio prenesenome – nekom drukčijemu značenju i figurativnoj upotrebi pojedinih riječi. Zato i upozorava čitatelja neka dobro pripazi (*diligenter attende*) što mu sve namjerava reći kad razlaže takva, prenesena značenja poput tako–reći klasične „biblijske“ *venatio – pro venatoribus*. Preko nje i mnogih drugih, a neke nalazi, kako se čini, i u svakodnevnome govoru Venecijanaca i Dalmatinaca (njihovoj *communis locutio* ili *rustica loquutio*), dolazi do njemu bitnoga: *divinitas* i *deitas – pro deo*, približujući se glavnome raspravljanju o Trojstvu – o *Trina deitas*. Sada, poslije Sidonovih *venatio* i *venatores* slijedi ono važno, na što Gottschalk upozorava čitatelja i nalaže mu pažnju imperativnim *diligenter attende*. Skreće mu, naime, pažnju na latinski govor (jezik) Venecijanaca i Dalmatinaca koji su, i jedni i drugi, *homines Latini* jer govore upravo tim jezikom. Upozorava na njihov rječnik pri čemu riječima *vocant, loquutio, dicitur* podsjeća na što valja obratiti pažnju. Pomoć mu je pri tome – to je ono za nas vrijedno – obrazlaganje terminologije venecijanskih i dalmatinskih govornika latinskim jezikom, onih koje naziva *homines Latini*. Konkretno, njihove upotrebe riječi *dominus* i *dominatio*, pa *rex* i *regnum* te naposljetku *imperator* i *imperium* što je bilo privuklo pažnju hrvatske historiografije već prvim *Katićevim odlomkom B*. Spomen Latina i Dalmatinaca redovito se povezivao (u tome smo smislu i sami pisali!) uz određivanje etničke pripadnosti stanovnika istočne obale Jadrana, pa nadležnosti Istočnoga Carstva i objašnjavanje političkih odnosa između naroda naznačenih kao *Graeci, Latini, Romani* i *Sclavi*. Obrazloženja su bila mnoga i raznovrsna, koji put i neprimjerena, pa ni njih nećemo pojedinačno komentirati, kao što nismo ni one iz prethodna *Katićeva odlomka A*.

Valja, međutim, naglasiti da su i Venecijanci i Dalmatinci – Romani. Točnije, to su autohtonci koje Gottschalk nema razloga tako nazivati jer s njegova, i općenito onodobna stajališta, autohtonci u tim krajevima drugo ne mogu ni biti; riječ *romanus* ima u to doba posve određeno značenje. Zato stanovnike tih pokrajina, koje politički još uvijek pripadaju istočnoj sferi, pobliže određuje jezikom kojim govore. To je ona njihova *locutio communis* ili *rustica*, srednjovjekovni govorni

latinski jezik, što Saksonac zapaža u usporedbi s onim latinskim jezikom kojim se on i njegovi suvremenici služe u svojim teološkim tekstovima. Ovdje treba samo usput dodati – jer to je dobro poznato i uvelike elaborirano – da samo jezik ne može odrediti etničku narav ili pripadnost govornika koji se njime koriste pa je ta spoznaja, čini se, dovoljna da se tim ljudima (Gottschalkovim *homines latini*) njime ne određuje etnička narav, pripadnost ili porijeklo. Onodobni jadranski i, naravno, mediteranski bilingvizam, suživot latinskoga i grčkoga jezika, negdje više, a drugdje manje naglašen, nije uvijek i posvuda određivao etničku pripadnost stanovnika. Bio je katkada znatno politički uvjetovan strukturom vlasti, upravnom i poslovnom (zanatskom, stručnom) terminologijom, na primjer pomorskom, pa je u toj, kako ju Gottschalk naziva *communis locutio*, mogao zapaziti i neke posebnosti u govoru Venecijanaca i Dalmatinaca koje su mu se pokazale korisnima u obrazlaganju svojih teoloških misli.

Tek sada, poslije prilična puta, uspijevamo dokučiti smisao onoga drugog, Katićeva odlomka („Saksonac“, 109–110): *Item homines Dalmatini, perinde idem similiter homines Latini Graecorum nihilominus (!) imperio subiecti...* itd. Nema u njemu nikakva znaka etničke diferencijacije, obilježavanja stanovništva u dugoj pokrajini Dalmaciji, niti koje historiografski zanimljive konstatacije. Gottschalk ostaje i dalje u teološkoj sferi i služi se primjerima iz svoga života, iz vlastitih doživljaja, sjećanjima kojima podupire temeljnu misao. Tu nema onih etničkih distinkcija na koje smo i sami spomenutom prilikom, pišući o Gottschalku i Trpimiru netočno pomišljali, a za koje se u ovim Saksončevim rečenicama nastojalo naći opravdanje. No, vratit ćemo se ovome u drukčijemu kontekstu.

Nisu, međutim, dosad opisane jedine zanimljivosti, koje iznosimo postupno da bismo pokazali netočnost uobičajenoga interpretiranja Gottschalkova teksta, onoga njegova dijela što ga je bio prepisao Katić. Grmekovo je dopunjanje, međutim, i dalje nepotpuno pa opet treba dodati nešto izostavljeno, točnije, nastaviti Gottschalkov tekst rečenicom što se nadovezuje na prethodnu kojom završava onaj iskaz o Dalmatincima i njihovu imenovanju cara i carstva. Taj važan, zapravo bitan nastavak glasi:

*Sed nec istud ab illis aestimes absque auctoritate dici siquidem sancta ecclesia toto terrarum orbe cum veraciter et favorabiliter tum satis auctorabiliter laetissima canat de filio dei: In excelso throno vidi sedere virum, quem adorat multitudo angelorum psalentium in unum: Ecce cuius imperium nomen est in aeternum. Id est: ecce cuius nomen imperator est in aeternum.*³³

³³ Gottschalk citira: *Antifona Dominicae primae post epiphaniam*, kojom podupire misao o nebeskome prijestolju – „Sancti Gregorii Magni Romani pontificis Liber Antiphonarius“, *Patrologia latina*, ed. J.

Evo i nastavak prijevoda:

Ali nemoj misliti da tako govore bez valjana razloga jer sveta crkva po čitavu svijetu ne samo istinito i oduševljeno nego i s mnogo dostojanstva veselo pjeva o božjemu sinu: *Na uzvišenu prijestolju pogledaj kako sjedi čovjek kojega slavi mnoštvo anđela uglas pjevajući: evo onoga čijemu je carstvu ime vječno, to jest: evo onoga čije je ime car u vječnosti.*

Gottschalk dalje razrađuje tu misao citatom iz poslanice Pavla Korinćanima (I, 15, 24): „...a zatim će doći svršetak kada će Krist predati kraljevstvo Bogu i ocu“ (*tradiderit regnum deo et patri*) pa će nestati svaka vlast. Zatim citira Augustina (In Iohannem tractatus LXVIII, n. 2, *Pat.Lat.*, tom. 35, col. 1814) kako će spasiti „one što ih je otkupio svojom krvlju pa ih predati ocu“ (*quos redemit sanguine suo tradiderit patri suo*) čime razrađuje sliku o kraljevstvu nebeskome što će doći (tu je isaknuto podsjećanje na molitveni slogan *Veniat regnum tuum*), da bi zaključio svoju teološku raspravu vraćajući se opet Sidonu. Saksonac ovo kratko poglavlje završava ponavljajući Izaijinu misao s početka, onaj „motto“, pa na njezinu tragu završava ovako:

Erubescere, Sidon, ait enim mare. *Sidon interpretatur venatio ut supra dictum est. Porro venatio seu venator est quisque praedicator, dicente domino per prophetam: Ecce ego mittam venatores meos et venabuntur eos et piscatores meos et piscabuntur eos. Per mare vero significatur vulgus et plebeia multitudo. Proinde quoniam palam peccat praedicator id est venator et vulgus eius /est/ reprehensor, tunc impletur istud: Erubescere, Sidon, ait enim mare.*

Evo i prijevoda:

Crveni se (stidi se) Sidone, more, naime, govori! Sidon je lov, kako je gore kazano. Nadalje, lov ili lovac jest svaki propovjednik koji govoreći u ime gospodinovo riječima proroka (kaže): *Evo šaljem lovce moje koji će ih loviti i ribare moje koji će ih ribariti.* More, pak, znači svjetinu i mnoštvo puka. Stoga kad javno griješi propovjednik, to jest lovac, a njegov je puk (slušatelji) kuditelj (popravljač), tada se obistinjuje ona (uzrečica): *Crveni se (stidi se) Sidone, more, naime, govori!*³⁴

Izaijine, pak, riječi o Sidonu, kojima se Gottschalk poslužio, bile su vrlo sadržajne pa su navodile na bezbrojne komentare i na razne interpretacije, vrlo često i

P. Migne, tom. 78, Parisiis: Apud J.-P. Migne, 1862., 650. Ovdje bi u prijevodu, čini nam se, bilo prikladnije umjesto *carstvo* i *car* upotrijebiti riječi *imperium* i *imperator*, no ostavljamo *car* i *carstvo* zbog uobičajene sintagme *nebesko carstvo*.

³⁴ Tekst koji se nastavlja u Katićevu prijepisu (110-111) nalazi se na kraju *fol. 71. v.* te pripada sljedećemu malom poglavlju koje je Lambot također označio brojem (7) pa ga ovdje, naravno, izostavljamo.

na tumačenje metaforičnoga značenja riječi lov, loviti i lovac (*venatio, venare* i *venator*), odnosno na mnogim mjestima riječi ribarenje, ribariti i ribar (*piscatio, piscare, piscator*). Sada čitavo poglavlje koje je Lambot označio brojem (6) i podnaslovom *Erubescere Sidon, ait enim mare*, dobiva pravi, isključivo teološki smisao, jer riječima *nec aestimes absque auctoritate sancta ecclesia toto terrarum orbe canat*, odnosno u sljedećoj prigodi: *regem imperatorem et regnum imperium vocat* ukazuje upravo na ono nebesko prijestolje na kojemu sjedi *vir cuius imperium est in aeternum*. On je iz govora Venecijanaca i Dalmatinaca izabrao (ako nije sam domislio taj kontekst, što se ne bi smjelo isključiti!) riječi *dominus – dominatio, imperator – imperium, rex – regnum* koje može prikladno primijeniti u svojemu sljedećem obrazlaganju nebeskoga carstva.

Nema, dakle, u Saksončevu izlaganju - ponovimo to - ni Dalmatinaca, ni Grka, ni Latina, niti Slavena koji bi mogli biti subjekti nekakvog etničkog razlikovanja pa raspravljanja. Oni su samo slika zemaljskoga, koju pisac kao jedan osobno uočen primjer lokalnoga govora, uočen iz vlastita zapažanja (uzmimo tu varijantu nastanka priče) projicira na ono bitno u raspravi, na *imperium caeleste*, na nebesko i na vječno carstvo. Što je on zapravo sve čuo u Veneciji i u Dalmaciji, u konvenciji govornoga jezika latinskoga i grčkoga, pa vjerojatno i ponešto nekoga germanskoga i slavenskoga, teško je ozbiljno dokučiti. U tom *patchworku* pronašao je primjere kojima može poduprijeti svoje objašnjenje nebeske hijerarhije i nazivlja kao što je to na sličan način uradio objašnjavajući predviđanja žanr pričama o Trpimirovu ratu ili liječniku Hadoinu. Da je želio pisati o etničkim razlikama ili o samome latinskom jeziku, a nije, bio bi našao, a mogao je, u onoj *rustica loquutio* vjerojatno mnogo drugih prikladnih primjera.³⁵ I o tome još naprijed.

Postaje sada posve jasno kako je čitav kontekst Saksončeva pisanja i obrazlaganja onoga što je napisao neposredno prije (usp. C. Lambot, *Oeuvres*, 208) spominjući Venecijance i Dalmatince latinskoga govora, a što je izazvalo znatnu pažnju u historiografiji, samo dio teološke rasprave. U njoj se, u duhu svoga doba, pisac koristi biblijskim i starozavjetnim metaforama, anegdotama, pričama, citatima klasičnih i kršćanskih pisaca, njihovim izrekama i čitavim onodob-

³⁵ Vrlo slične zaključke o teološkoj naravi Gottschalkovih riječi *rex – regnum, imperator – imperium* izložili su Tibor Živković i Bojana Radovanović u radu „Titre de Trpimir selon les dires de Gottschalk“, *Istorijski časopis* LVIII (2009): 32-43, a „nastalom kao rezultat istraživanja na projektu Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj *Srpske zemlje u ranom srednjem veku* (Ev. br. 147025)“. Bez obzira na začuđan naziv tog projekta u koji su uključeni i dalmatinski, hrvatski krajevi i nenavodenju mnogih hrvatskih autora koji su pisali o Saksoncu u raznim prilikama, rad srpskih autora zbog korektnoga historiografskog i znanstvenog pristupa Gottschalkovu tekstu treba uvažiti kao prilog raspravljaju. Njihova objašnjenja spomenutih pojmova i termina, naime, posve su prihvatljiva.

nim literarnim pomagalima, a zatim i vlastitim doživljajima, zapažanjima i sjećanjima, konstrukcijama, kako bi obrazložio, podržao i primjerima osnažio propovijedanje o predestinaciji. Složili smo zato, postupno komentirajući, ove razdvojene fragmente, jer tek tako sakupljeni pa povezani, upućuju na pravu i prihvatljivu interpretaciju Gottschalkovih rečenica; bez i jednoga od njih, navode na pogrešnu. Eto prave vrijednosti onoga Margetićeva *prvorazrednoga povijesnog izvora* kojim dokazuje njime nedokazivo!

Počinju se tako pomalo dokidati nejasnoće i pružati odgovori na još pokoje pitanje. Otkriva se kako su neki detalji u Saksončevu tekstu njegovi osobni doživljaji, pa su se tako u raspravama što ih je pisao poslije hodočašća u Italiju i pretpostavljena boravka u Rimu, našli i Spoleto te tamošnji *medicus nomine Hadoinus*, pa Verona i Venecija, *Venetici homines latini*, a poslije boravka u Friuliju kod markgrofa Eberharda, Dalmacija i *Dalmatini*, također *homines latini*, hrvatski mu domaćin *rex Tripimirus*, susjedi im *gens Grecorum*, njihov *patricius* i jedan *bellum locale*. Tu se, na drugoj, teološkoj i literarnoj strani, u slijedu Gottschalkova razlaganja našao i *Sidon*, osobno i zemljopisno ime, svojevrсни pojam višeznačna sadržaja, koji su mnogovrsno obrazlagali deseci i deseci pisaca, od prvih velikih ranoga kršćanskoga doba (spomenimo iz golema broja samo nekoliko njih najvećih poput Tertulijana, Ambrozija, Jeronima, Augustina, Izidora, Bede), sve do onih isto tako mnogobrojnih, a jednako uglednih Gottschalkovih suvremenika pisaca karolinškoga doba, poput Valafrida Strabona, Haima iz Halberstadta, Hinkmara ili Alkuina te još mnogih, mnogih drugih koji su te prorokove rečenice koristili u svojim elaboracijama komentirajući ih, dograđujući na njima ili na bezbroj načina varirajući svoje složene teološke konstrukcije nedokučive neuku čovjeku. Gottschalk, to je posve očito, jedan je od ovih posljednjih, karolinških, učenih i odlično obrazovanih teologa 9. stoljeća, ranih skolastičara, ili predskolastičara koji glasovitu rečenicu *Erubesce Sidon, ait enim mare* uključuje u svoju raspravu. Riječi proroka Izaije i Jeremije samo smo usput i prigodno suzdržano komentirali, izostavljajući svako pobliže ulaženje u teološki predmet jer tome nismo dorasli.

U Gottschalkovu vidokrugu, napokon, našao se i jedan poganin plemić, *potens nobilis paganus*, u nekome neodređenom balkanskome kraju - *in terra Vulgarorum*. I ovaj detalj, koji je izvan našega glavnog interesa, a nalazi se u traktatu *De corpore et sanguine Domini*³⁶ svjedoči samo o Gottschalkovu teološkom interesu, konkretno o interpretiranju euharistije i nikako ne može poslužiti da se tim spomenom nepoznata poganina Bugarina određuju granice Trpimirove Hrvat-

³⁶ C. Lambot, *Oeuvres*, 324. Vidi i starije interpretacije: L. Katić, „Saksonac“, 134.

ske ili komentiraju posljedice rata protiv Bugara u kojemu je knez, tobože, bio pobjednik. On je, obrazlažući taj svečani čin zahvalnosti, nastojeći istaknuti njegovu znatnost u kršćanskoj kulturi, zapisao uz ostalo i jednu anegdodu, detalj koji je hrvatskoj historiografiji postao zanimljiv jer spominje balkanska područja. Gottschalk, međutim, kaže da ono što zna svaki kršćanin koji vjeruje u Krista „zna da je istina također i dio pogana“ (...*quod et ipse esse verum pars etiam gentilium scit*). Tome slijedi samo kratki opis jednoga po svoj prilici konkretnog prigodi adaptiranog doživljaja, jer Gottschalk piše ovako: „... kada me jednom u zemlji Bugara neki moćni plemić poganim ponizno molio (da mu dadem) piti za ljubav onoga Boga koji je od svoje krvi načinio vino“ (...*nam quondam in terra Vulgarorum quisdam nobilis potensque paganus bibere me suppliciter petivit in illius dei amore qui de vino sanguinem suum fecit...*). I to je sve! Gdje je Gottschalk susreo toga plemića, nije moguće doznati. To je po svoj prilici bilo, ako je bilo tako kako je Saksonac zapisao, negdje u Panoniji. Tko je bio taj Bugarin i kako je on s Gottschalkom razgovarao, kojim jezikom o finesama euharistije, ne znamo objasniti, a domišljanja poput onoga Grmekova ipak ne zaslužuju ozbiljna komentara.³⁷ I ta zgoda, držimo, samo je jedna od mnogih Gottschalkovih prigodno složenih priča poput one o ženi koja pjeva prije smrti ili one o dvojici opatovih slugu; slikâ temeljenih na nekom doživljaju i uobličjenih u prikladne anegdote kojima podupire svoje učenje. One svakako nisu bile podložne dvojbi ili provjeravanju onih krugova kojima je bilo namijenjeno naučavanje o predestinaciji ili obrazlaganje euharistije.

Treba, zato, uzastopno isticati da nijedna od citiranih Gottschalkovih *notula* nije zapis kroničara ili pisca anala, koji svjesno i s određenom historiografskom pobudom piše o nekome događaju, njegovu početku, razlogu ili o čitavu slijedu stvarnih zbivanja. Tako ih se ne smije koristiti, a to rade mnogi dosadašnji autori, od prvoga koji ih je interpretirao, od Katića (što je razumljivo) do nenadmašnih fantazista o kojima je bilo riječi. Svi su Saksončevi tekstovi isključivo dio *Oeuvres théologiques*, odnosno *Oeuvres grammaticales*, kako ih je, slijedeći Gottschalkove sadržaje, prikladno nazvao C. Lambot. Složeni su u razna bogoslovna obrazlaganja pa su pojedinosti u njima vjerodostojne i historičaru korisne utoliko što su dio piščeva životopisa, njegovih eventualnih doživljaja, zapamćenja i sjećanja.

Primjer takva Gottschalkova pozivanja na minule dane, vrlo vjerojatno u Trpimirovu okružju, pokazuju stihovi upućeni nekome učeniku (ili prijatelju) u kojima se prisjeća svoga boravka u progonstvu pokraj mora (*exul ego in hoc mare*) gdje živi gotovo dvije godine (*sum annos duos fere*).³⁸ Taj je detalj jedan od onih

³⁷ M. D. Grmek, „Dva filozofa“, 443.

³⁸ Donio ih je s prijevodom i komentirao R. Katičić, *Litterarum studia*, 348.

koji ne bi trebali poticati dvojbe: Saksonac, naime, nema nikakva razloga da piše nešto što ne bi bilo doista istinito. Katičić lijepo kaže: „čini se kao da je ta pjesma ispjevana kod Kaštelanskoga zaljeva u onoj *villa nostra* negdje pred kraj Gottschalkova boravka kod hrvatskoga kneza“. Mali detalj, ali vrlo vrijedan jer upućuje na zaključak da je Trpimirov posjed, *villa nostra*, bio nedaleko od obale. O tome još nešto naprijed.

Kolika je, zaključimo, prava historiografska vrijednost svih onih rečenica i riječi da bi ih se moglo dobro uklopiti u standardne stvarne, a ponekad i one nedokazane sheme o zbivanjima u ranim stoljećima hrvatske povijesti, nije teško točno odgovoriti.³⁹ Vrijednost im je slaba. Teško će se one Hadoinove bolesnike, žene i muškarce, đavlovo predviđanje poplave Nila i đavla, koji vidi da će čovjek doskora umrijeti pa mu plete zamku ne bi li ga ulovio, pa slutnju smrti učitelja Vucetina, veselo poskakivanje Trpimirova konja, priču o ratu u kojem čak propovjednikov mladi sluga može biti od pomoći pobjedniku, kolokvijalni govor Venecijanaca i Dalmatinaca, teško će se, dakle, takve pripovjedačke slike oslonjene na takvu „zbilju“ kojom Gottschalk pokazuje, pa objašnjava i dokazuje teološku tezu, izjednačiti ili barem približiti pouzdanim historiografskim konstatacijama o etničkoj pripadnosti stanovništva istočne obale Jadrana, o hrvatskim kraljevima, bizantskim arhontima, stratezima i patricijima, osnivanju teme, i tko zna čemu još. Koji put i s onim što zapravo miluje nacionalni mit.

Za pisca Gottschalkova literarnoga roda postupak kojim se koristi nije nimalo neobičan, dapače redovit je u mnogih njegovih suvremenika kojima nisu bili uvijek neophodni egzaktni pokazatelji da bi potvrdili svoje pripovijedanje kad ono nije imalo historiografsku zadaću. Takvih priča nema u analista i pisaca kronika; oni ih slažu na drukčiji način jer im je valjalo točno zabilježiti upravo ono što se dogodilo, što se dade kontrolirati, provjeriti ili usporediti. Dakako, pri tome štogod i uljepšati na korist onoga o kojemu ili za kojega pišu. Piscu poput Saksonca, savršeno obrazovani, dobro su poznavali biblijske tekstove, teološke autoritete i mnoštvo drugih mudrih pisaca; njima su često dokazivali i podupirali svoju teološku misao. Poznavali su, dakako, i mnoge druge tekstove tumačenja prirodnih pojava koja su bila, na primjer, rasprostranjena ugledom i

³⁹ Određeni je oprez pri korištenju Gottschalkovih zabilješki pokazao Mladen Ančić, „Zadarska biskupija u okviru splitske metropolije do 1154.“ u *Sedamnaest stoljeća zadarske crkve. Zbornik radova znanstvenog skupa o 1700. obljetnici mučeništva sv. Stošije (Anastazije) 16.-18. studenog 2004. Sv. I. Od ranokršćanskoga razdoblja do pada Mletačke Republike*, ur. L. Marijan, Zadar: Zadarska nadbiskupija, 2009., 105-130, ovdje 111. Poznatim Saksončevim zapažanjima Ančić pridružuje i ona Amalarija iz Metza koja je ovaj zabilježio putujući u Konstantinopol. Bio je u poslanstvu Karla Velikoga caru Mihajlu I. koje je trebalo predati ovjerovljene sporazume mirovnog ugovora sklopljenoga u Aachenu te dobiti potvrdu, potpis, bizantskoga cara (vidi naprijed bilj. 64).

djelom neizbježnoga Izidora Seviljskoga čije su riječi uvijek mogle poslužiti kao svojevrsan, dobar primjer, odlična podrška ili pouka. Čitatelji su nekada prihvaćali takvu konstrukciju, razumjeli su je, vjerovali su joj, ponekad, možda, i posumnjali u napisano, no vjerovati svemu što su onodobni pisci napisali, suvremeni historičari ne bi trebali.

3. *Quaestiones notandae* – Pitanja koja valja istaknuti

Nakon što smo nastojali objasniti strukturu Gottschalkovih odlomaka i povezali ih u cjeline pogodne za poblizu historiografsku „upotrebu“, naznačit ćemo nekoliko pitanja koja se nameću, upozoriti na odgovore što se nude, predložiti drukčiju interpretaciju tih *notula* a gdje bude moguće, i koji drukčiji zaključak.

Nekoliko konstatacija u Gottschalkovu tekstu vrijedno je pažnje. To su iz prvoga *Katićeva odlomka* (fol. 51. r., Lambot, *Oeuvres*, 169) zabilješka o kralju Trpimiru, njegov naziv *rex Sclavorum*, zatim rat u koji on polazi *contra gentem Graecorum*, a s tim ratom u vezi osoba neimenovanoga grčkog zapovjednika *patricius eorum*; potom Trpimirov posjed – *villa in confinio futuri belli*, a s njom u vezi i mjesto sukoba. Iz drugoga *Katićeva odlomka* (fol. 71. r., Lambot, *Oeuvres*, 208) to je podatak o Dalmatincima latinskoga govora, a iz *Grmekova odlomka* (fol. 70. v. Lambot, *Oeuvres*, 207), koji je izravno povezan s prethodnim, podatak o Venecijancima, također latinskoga govora. I Venecijanci i Dalmatinci, naime, nazvani su *homines Latini*, a podložni su grčkome caru. U tim dvama odlomcima Gottschalk je zabilježio neke njemu zanimljive jezične posebnosti. Pođimo redom!

I. Saksončeva formulacija *Tripemirus rex Sclavorum* potaknula je mnoge, često neprimjerene zaključke. Zabilješka da je Trpimir kralj, hrvatskoj je historiografiji bila vrlo privlačna premda nije složena u nekakvu dovoljno jasnu kontekstu, nije ničim drugim potvrđena, niti je bila barem podvrgnuta kakvoj znatnijoj sumnji. Olako se koji put pretpostavilo kako je zbog ovog navoda Trpimir bio prvi hrvatski kralj. Pokušajmo te tri riječi poblize obrazložiti najprije pitanjima: tko je to zabilježio, u kojoj prigodi, a zatim što znači titula *rex* u franačkih pisaca Gottschalkova doba. Na prvo pitanje već smo izložili naše polazište: Gottschalk je teolog, a ne kroničar ili analist. On je vrlo precizan kad tumači, obrazlaže, komentira i razrađuje biblijske priče i događaje kojima podupire svoja teološka polazišta. Suvremenim povijesnim pojmovima služi se vrlo, vrlo rijetko. Titulu *rex* upotrebio je u ovoj prilici kao i mnogi karolinški pisci koji pišu latinskim jezikom, od historiografa, kroničara i analista, do biografa, kad označuju barbarske vladavine, odnosno *barbara regna* ili kad spominju njihove vladare, poglavito susjede na istočnim granicama, pa tako i prvake „barbara“ Sla-

vena.⁴⁰ Karolinškim autorima, a posve slično, na primjer, i Langobardu đakonu Pavlu, rodovski starješina bio je *rex*, bez obzira na neprovedeni postupak investiture kakav se odvijao u karolinškom svijetu, a zajednica kojoj je bio na čelu, bez obzira na politički autoritet, bila je *regnum*. Primjera takva tituliranja u pisaca 9. i 10. stoljeća ima podosta. Takav je *rex* – spomenut ćemo poznati primjer koji se povezuje uz hrvatsku povijest – onaj Vitzin (Witzin), kralj Obodrita, kojeg su ubili Saksonci, pa je Karlo, jer mu je po svoj prilici on bio dobar saveznik, intervenirao vojnim pohodom kod mjesta *Hliuni* što je zabilježeno u *Annales regni Francorum* za 795. godinu. Primjera koji svjedoče o upotrebi formulacije *barbara regna* naći će se lijep broj kad se prelista bilo koja zbirka franačkih ili općenito germanskih izvora pisanih latinskim jezikom. Dodajmo još i ovaj primjer korištenja „klasične“ terminologije! Sukobe u avarskoj središnjici, dakle u vrhu te zajednice, koji su se događali u vrijeme njezina propadanja i ratova s Karlom Velikim, franački pisac naziva *bellum civile*, formulacijom koja je apsolutno neprikladna tome vremenu, a pogotovo jednoj takvoj političkoj tvorbi kakvu je tada predstavljao avarski kaganat.⁴¹ No, ta je formulacija bila sasvim razumljiva i posve jasna njegovu suvremeniku, čitatelju.

Nazivi *dux*, a osobito *markgrof* bili su primjereni poglavito franačkim ili drugim germanskim vođama ili područnim upraviteljima (*Heiricus dux Foroiuliensis*, *Iohannes dux Histriae*), njihovim saveznicima (*Borna dux Dalmaciae et Liburniae*) i konkretnim, važnijim protivnicima s kojima se franačka država sukobljavala (*Liudewitus dux Pannoniae inferioris*) – spomenimo u ovoj prigodi samo one bliske hrvatskim područjima. Imali su ti nazivi znatno preciznije značenje sukladno tradicionalnoj stoljetnoj terminologiji kojom se označavala vojna i upravna hijerarhija, gotovo od kasnoantičkih vremena. Polazilo je takvo imenovanje vođa od standardnih značenja glagola *ducere*, *regnare* i *regere* sa svim mogućim izvedenicama. S takvih polazišta, s 'klasičnim' obrazovanjem, teološkim intelektualnim i duhovnim habitusom, Gottschalk je iz svoga franačkog, karolinškog vidokruga, jednoga slavenskog prvaka, na granici Zapadnoga Carstva,

⁴⁰ Na to je upozorio već L. Katić, „Saksonac“, 127, pa N. Klaić, *Povijest Hrvata*, 231, 291. R. Katičić, *Litterarum studia*, 349 to je dobro potvrdio citiranjem Gottschalkove pjesme u kojoj se obraća samostancu Ratramnu i kaže kako je pisao i drugima koji su *per barbara regna locati*, koji, dakle, borave u kraljevinama barbara, što znači da nisu na području one karolinške. Poblježe o titulaturi: Ivo Goldstein, „O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka 12. stoljeća“, *Historijski zbornik XXXVI/1* (1983): 141-163; isti, *Hrvatski rani srednji vijek*, 242, 297. O tituliranju Trpimira kraljem dobro zaključuju: T. Živković – B. Radovanović, „Titre de Trpimir“, 40 i d.

⁴¹ *Annales regni Francorum*, ad ann. 796: „...hringum gentis Avarorum longis retro temporibus quietum, civili bello principibus inter se fatigatis...“.

mogao nazvati samo *rex* (nikako *dux!*), jer su tako bili nazivani (titulirani) čelnici Francima susjednih *gentes*. Izuzetak su, naravno, bili oni avarski.

Svejedno je, međutim, u našem razlaganju kako je Trpimir bio stvarno tituliran. Njegovi *fideles*, rodovski poglavari i privrženici, a pogotovo hrvatski puk, kako naivno predlaže Margetić, sasvim sigurno nisu ga nazivali latinskim terminom *rex* ili *dux*.⁴² Takav je, možda, mogao biti u ophođenju s nekim svećenicima latinskoga govora u nekim posebnim prilikama koje ovdje ne bismo zamišljali. Oni su ga službeno, protokolarno, kazali bismo danas, imenovali *dux*, kako je uostalom jedan od njih konkretno to i uradio kad je sastavio poznati natpis uklesan na zabatu iz Rižinica. Kako ga je nazivao Saksonac u osobnome kontaktu kad ga je bilo i ako ga je bilo, i kojim su jezikom razgovarali, bilo bi lijepo znati, ali je to, nažalost, nemoguće doznati.

Nije, međutim bez ikakve važnosti ni činjenica da je Gottschalku Trpimir – *kralj Slavena*. I on se, dakle, koristi slikom bliskom franačkim piscima koji etnonim *Hrvat* ne spominju, nepoznat im je. Manje rodovske zajednice, koje još nisu izrasle do znatnijih političkih tvorevina da bi im se pripisala neka posebnost, rijetko se imenuju, jer su više puta bile nevažne u kroničarskim ili analističkim sastavima. Hrvatska se upravo u to doba, u trećem i četvrtom desetljeću 9. stoljeća pomalo konfigurira kao politički entitet poslije razriješenih sporova Bizanta s Francima u Dalmaciji, u okolici Jadera, točnije u Ravnim Kotarima, jednom od tadašnjih značajnih sjedišta doseljenih hrvatskih rodova. To je Gottschalk nedvojbeno dobro znao, jer je iz Furlanije i od svoga domaćina markgrofa Eberharda, otišao upravo ka Trpimiru, u Dalmaciju, u jezgru političke zajednice koja je tada, očito, već posjedovala određeni ugled da bi mogla privući takva prognanika. Svakako je znao kamo ide no, čini se, ime *Hrvat* još nije bilo uobičajeno da njime obilježi i Trpimirovu vladavinu.⁴³ Još je u franačkim krugovima prevladavalo ono odavna poznato ime *Sclavi* – *Sclaveni*. Smijemo, međutim, pretpostaviti da se za Trpimira znalo u frijulskim krajevima, u okruženju Eberhardovu i među svećenicima Cividala, jer je upravo otuda Gottschalk došao u Dalmaciju. K tome valja dodati da je Trpimirovo ime i titula *dominus* (ne *rex* ili *dux!*) i ime njegova sina Petra bilo upisano u tamošnji glasoviti evanđelistar.⁴⁴ No, Gottschalkovim protivnicima iz ortodoksne struje teško da bi ikakav naziv slaven-skoga vladara mogao ublažiti bijes upućen njegovu heretičkom naučavanju.

⁴² L. Margetić, *Iz ranije hrvatske povijesti*, na primjer 225, 232 i na više mjesta u svojem četveroknjžju.

⁴³ Čita se to ime po prvi put u ostatku natpisa *.../Chr/oatorv(m) et...*, kako je točno zaključio Ante Milošević, „Prva ranosrednjovjekovna skulptura iz crkve Sv. Marte u Bijaćima“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 26 (1999) [2004]: 237-263, ovdje 256, sl. 13. Cijeli svezak posvećen je tome lokalitetu.

⁴⁴ O tome sažeto u: Mladen Ančić, „Kodeksi“, *Hrvati i Karolinzi. Dio prvi. Rasprave i vrela*, ur. A. Milošević, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., 289.

II. Propovjednikova priča o Trpimirovu *bellum contra gentem Graecorum* za hrvatsku je historiografiju vrijedna anegdota pa je sasvim logično potaknula i mnoga objašnjenja. Dobro se nadovezuje na priču o kralju, Gottschalkovu domaćinu, a piscu podiže ugled kad spominje ratovanje svoga udomitelja, područnoga vladara – on je *rex Sclavorum* – ništa manje nego protiv Grčkoga Carstva! Čitatelju pokazuje i čini uvjerljivijom sliku čitava okruženja.

Što je tu Gottschalk zapravo ispričao? Opravdano je pretpostaviti da se nekakav sukob između „Trpimirovih Slavena“ i „naroda Grka“, predvođenoga njihovim zapovjednikom koji u Saksonca nosi titulu patricija, zaista i dogodio, a da ga on sam nije složio kao neku prikladnu, prigodnu anegdotu. Taj, u hrvatskoj historiografiji još uvijek nepoznat sukob naziva *bellum*, a opisao ga je vrlo šturo, zapravo nikako! Tek toliko da bi u nj uključio ptice grabljivice i vlastita konja. Ništa nije kazao ni o grčkome patriciju, kraljevu pobijeđenu protivniku. Te su riječi ponudile mnoge pretpostavke, a izlagao ih je svaki autor koji se na bilo koji način doticao Gottschalkova boravka kod Trpimira. Tako, na primjer, Ferluga, Margetić, Koščak, Grmek, Katičić i još poneki.⁴⁵ Pomišljalo se čak i na rat u kojemu bi neki pretpostavljeni carski strateg iz Zadra dojahao kopnom ili izdaleka doplovio s vojskom do Dalmacije, *Salone* ili *Spalatuma* da bi tu vodio rat s Trpimirovim Hrvatima. Spomen toga sukoba bio bi Margetiću gotovo dokaz o osnivanju teme Dalmacije već oko 840. godine!

Promotrimo поближе te Gottschalkove riječi i rečenice!

Riječ *bellum* u onodobnih franačkih pisaca konvencionalan je pojam, termin kojim se označavaju razna sporenja i sukobi, državni, etnički, rodovski itd. Kroničari i analisti tome poklanjanju pažnju pa, na primjer, u nekim prilikama razlikuju *bellum* od *pugna* i *proelium*, od kojih svaki taj termin i u pojedinoga pisca ima koji put neko preciznije značenje i prema tome dosljednost u upotrebi. Ovo je lako primijetiti kad se čitaju tekstovi karolinških autora i onih koji su pisali u idućemu stoljeću. S obzirom da Saksonac nije historiograf, ne pridaje tome posebnu važnost pa ne spominje ni mnogo toga što bismo rado pročitali o Trpimirovu „ratovanju“ protiv Grka. Franački analisti, pisci kronika i historija te biografi kad opisuju nešto starija ili Trpimiru i Gottschalku suvremena događanja, pa tako i ona na Jadranu, točnije sporove Franaka, Bizantinaca, Venecijanaca, Dalmatinaca i Slavena navode razne pojedinosti. Spomen mjesta i svih osoba uključenih u događaj o kojemu pišu vrlo im je važan podatak da bi pripovijedanje postiglo potrebnu historiografsku, činjeničnu uvjerljivost, točnije, da bi se tim pojedinostima ostvario i pravi razlog njihova pisanja.

⁴⁵ J. Ferluga, *L'amministrazione*, 150 i 161; L. Margetić, vidi bilj. 15; V. Koščak, „Pripadnost“, 306; M. D. Grmek, „Dva filozofa“, 442; R. Katičić, *Litterarum studia*, 347.

Na sličan je način vrlo neodređeno označen grčki zapovjednik, predvodnik *gentis Graecorum* – njega je Gottschalk nazvao *patricius*. Ništa potanje ne pripovijeda ni o sukobu – o *bellum futurum*, da bi osoba carskoga zapovjednika nametnula koje preciznije objašnjenje. I tu ličnost, kao i sam *bellum* gotovo svaki današnji autor drukčije tumači. No, iz škratih vijesti može slijediti samo skroman zaključak. Moguće je da se Saksonac titulom patricija koristio sasvim formalno i njome samo želio označiti vođu Trpimirovih protivnika ne vodeći računa o historiografskoj točnosti jer ga ona, kao ni sam rat, zapravo nije ni zanimala. Ne bismo zato isključili i neko Gottschalkovo prethodno saznanje o intervencijama carskoga *patricija* na Jadranu, zapovjednika onoga brodovlja što je početkom stoljeća interveniralo u Jadranu, što je svakako bilo sačuvano u onodobnoj memoriji jadranskih područja, pa je taj naslov o kojemu je negdje nešto doznao, prilagodio onome vođi *naroda Grka* Trpimirova vremena.⁴⁶ Ovo, dakako, i mi iznosimo samo kao blagu pretpostavku!

Valja se prisjetiti da je jadranski kraj – a tu se u jednome tadašnjemu *regnum sclavorum* Gottschalk sklonio od crkvenoga progona – bio od početka 9. stoljeća u nekoliko navrata u vidokrugu franačke politike zbog konfrontacije s Bizantom. Znatniji spor dogodio se i zabilježen je 817. godine.⁴⁷ Dogodio se na granici dvaju carstava, tj. bizantskoga primorskoga posjeda i bliskoga zaleđa, područja pod vlašću hrvatskoga kneza, odnosno ingerencijom Franaka, točnije u okolici Zadra, vjerojatno negdje u današnjim Ravnim kotarima. Bio je očito znatan, doveo je do intervencija carske flote na Jadranu, a u njegovu rješavanju sudjelovala su visoka izaslanstva Istoka i Zapada te raspravljala o tome u Aachen. Bilo je to vrijedno pažnje državnih analista i biografa koji su to i vrlo pažljivo i potanko zabilježili.

Sredina stoljeća razdoblje je stabilizacije odnosa Istoka i Zapada na istočnome Jadranu. Protječe u relativnoj koegzistenciji mletačkih, franačkih i hrvatskih područnih vođa. Ovi, pak, a to je zapravo u skladu i s Ahenskim dogovorom,

⁴⁶ Patricij Niceta zapovijedao je 806. godine carskim brodovima u Jadranu kako bi zaustavio franački prodor (...*classis a Niciforo imperatore, cui Niceta patricius preerat, ad recuperandam Dalmatiam mittitur*...). Iduće je godine s brodovljem boravio u Veneciji, sklopio mir s kraljem Pipinom pa otplovio u Konstantinopol (*Annales regni Francorum*, ad ann. 806 i ad ann. 808).

⁴⁷ *Annales regni Francorum*, ad ann. 817. Mladen Ančić, „From the Carolingian Official to the Ruler of Croats: Croats and Carolingian Empire in the First Half of the 9th c.“, *Hortus Artium Medievalium* 3 (1997): 7-13 = „Od karolinškoga dužnosnika do hrvatskog vladara. Hrvati i Karolinško carstvo u prvoj polovici IX. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 40 (1998): 20-35; Isti, „Hrvatska u karolinško doba“ u *Hrvati i Karolinzi. Dio prvi. Rasprave i vrela*, ur. A. Milošević, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., 89, odnosno dokument na 258. Također i zapisi analista za prethodne i sljedeće godine.

pomalo preuzimaju vlast na znatnome dijelu istočne obale (*exceptis maritimis civitatibus*) i osobito neposrednog zaleđa gdje se postupno konfigurira hrvatska politička tvorba. Njezino se značenje pokazuje već u tako reći ravnopravnu sudjelovanju dviju strana pri susretu kneza Mislava i mletačkoga dužda Trandonika. Taj mir vjerojatno narušavaju sukobi na područnoj, lokalnoj razini, a u drugoj polovini stoljeća sve pogubnija prisutnost Saracena koji od šezdesetih godina počinju napadati obalne i otočne gradove. Istočno Carstvo tada je sve udaljenije od aktivnoga sudjelovanja u zbivanjima na ovom dijelu Jadrana pa Gottschalkovu *gens Graecorum* treba protumačiti tek u formalnome značenju nekadašnjega *Graecorum imperio*. Njemu, Carstvu, u tome času moć postupno kopni, o čemu razložno piše M. Ančić.⁴⁸

Nekakav, pak, znatni rat u vrijeme Gottschalkova boravka u Dalmaciji polovinom 9. stoljeća, bio je, dakle, u političkoj konstelaciji regionalnih odnosa zapravo i nemoguć, a da ga je bilo, bila bi vrlo vjerojatno načinjena kakva franačka službena bilješka, jer je i tada riječ o važnu prostoru. Pogotovo da se u taj rat uplelo i istočno-carsko brodovlje predvođeno strategom Drača ili Kefalonije kako, na primjer, pretpostavlja Ferluga, a prihvaćaju i drugi autori.⁴⁹ Zato - kolikogod „historiografska“ argumentacija oslonjena na Gottschalka izgledala uvjerljivija od one „medicinske“ - u priči o kralju Slavena glavni su likovi ipak propovjednikov konj i ptice. Njegov *filiolus*, kralj Trpimir i patricij nepoznata imena sporedni su likovi, a spomenuti je rat „igrokaz“ koji se događa pokraj kneževa boravišta, na pozornici na kojoj se prikazuje priča o predviđanju budućega. Posve je sigurno da sve te političke pojedinosti Saksoncu nisu bile važne, pa su *Graeci* samo *gens* koja je zbog opisa i lociranja naslućenoga rata – *futurum bellum*, suprotstavljena onoj *Sclavorum*. K tome i prvi i drugi entitet, tada dobro poznata i nepobitna realnost u istočnome jadranskom priobalju, vrijedan su argument i u teološkoj raspravi.

Taj *Gottschalkov futurum bellum* – prilažemo ovo kao moguće objašnjenje Saksončeve *notule* – svjedočio bi, dakle, o jednome lokalnom sukobu Hrvata iz neke gradske okolice s mjesnim stražama ili milicijama, kojima su se nejaki gradovi branili od isto tako nejakih, ili barem ne osobito jakih neprijatelja, što

⁴⁸ Mladen Ančić, „The Wanning of the Empire: the Disintegration of Byzantine Rule on the Eastern Adriatic in the 9th century“, *Hortus Artium Medievalium* 4 (1998): 15-24 = „Imperij na zalasku. Nestanak bizantske vlasti na istočnoj obali Jadrana u 9. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 41 (1999): 1-20, posebno 9 i 12.

⁴⁹ Jadran Ferluga, *Vizantijska uprava u Dalmaciji*, Beograd: SANU, 1957., 66, slično u *Lamministrazione*, 150 i 162.

su im se naselili u blizini. Naravno, nezainteresiranih za osvajanje grada.⁵⁰ No, gradovi su, vrlo vjerojatno od sama doseljenja došljaka, duže vrijeme bili izloženi barem strahu, ako ne i kakvoj ozbiljnoj opasnosti. Po svoj prilici bila je riječ o sličnoj atmosferi koja je postojala u istarskim krajevima kad su im se približili Langobardi i kad je stanovništvo tražilo zaštitu u sačuvanim kaštelima i gradovima. Lokalni sukobi uvijek su bili mogući, ali rat u to Gottschalkovo doba – ne vjerujemo. Polovinom stoljeća sporazumima i diplomacijom, civilnom i crkvenom, bilo je prevladano konfliktno ozračje stvoreno dolaskom Franačka do Venecije i Istre kada su se carstva bila oštro sukobila, a Jadran bio, tako reći, središte spora. Trpimir nije imao razloga pokretati ikakav veći sukob sa starosjediocima, s onim Gottschalkovim *homines Dalmatini*. Nije li, pak, bogohulno pomisliti da se možda radilo samo o pohodu na posjede nekoga grada, kakvih je vjerojatno bilo u dodirnim područjima dvaju entiteta u vrijeme dok su život nije posve zavladao, a međusobni odnosi još nisu bili uspostavljeni, ne samo praktičnom konvivencijom susjeda, nego i utjecajem (diktatom) Crkve koja je pomalo ovladavala hrvatskim rodovskim zajednicama? U priči, koju je slagao vrativši se u franačke krajeve i koju je napisao po sjećanju, potanko obilježje sukoba i protivnik njegova domaćina nisu mu bili nimalo važni. Točnije, nisu to bili u teološkoj raspravi koju je pisao. Gdje se sukob dogodio, kakvoga je značenja i značaja bio, samo iz piščevih riječi nije moguće doznati.

Da i nije moralo biti onako kako pretpostavljamo, tj. da su odnosi grada (svjedno kojega) i doseljenika u to doba bili relativno mirni, na „hagiografski“ način svjedoči i priča o prijenosu moći sv. Krševana u Zadar, o čemu su s različitih polazišta pisali R. Katičić, M. Suić, M. Ančić i T. Vedriš.⁵¹ Građani *Jadera*, naime, s hrvatskim susjedima imali su i doticaja koji nisu bili na razini sukoba, koji je Gottschalk, zbog konteksta svoje teološke priče, nazvao *bellum*. Takve su dobre odnose, ako su usudimo u svemu vjerovati *Trpimirovoj darovnici*, u njegovu doba postigli i Splićani. No to su samo neobvezna domišljanja.

⁵⁰ O ovome smo kratko i usputno napisali nekoliko rečenica u radu „Donat, biskup zadarski, Ivan, biskup splitski i njihovo ravenatsko ishodište“ koji je u sažetku pročitan na skupu *Prelogova baština danas* održanom u Dubrovniku 28. i 29. studenoga 2009., a koji će biti objavljen u zborniku radova navedenoga skupa.

⁵¹ Radoslav Katičić, „Zadrani i Mirmidonci oko moći sv. Krševana“ u *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Split: Književni krug, 1993., 191; Mate Suić, „Zadarski i ninski Mirmidonci“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 38 (1996): 13; Mladen Ančić, „*Translatio beati Grisogoni martyris* kao povijesno vrelo“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 25 (1998): 127-138. Drukčije to tumači Trpimir Vedriš, „Gdje žive Mirmidonci? Prilog raspravi o značenju pojmova *Mirmidones* i *Marab* u zadarskoj legendi o prijenosu moći sv. Krševana“, *Povijesni prilozi* 41 (2011): 47-85, koji ne smatra da se radi o Hrvatima, susjedima Jadertinaca.

Taj *bellum*, sukob kakav god bio, piše Gottschalk, trebao se dogoditi *in confinio villae nostrae*, što također ne pruža podatak kojim bi se moglo doznati nešto više o *ratu*. Piscu je bilo važno locirati događaj pokraj *njegova boravišta*, tj. pokraj imanja (posjeda) njegova domaćina, kralja Slavena. Teološka rasprava dobila je tako potporu ne samo u opisu ponašanja ptica i veselu poskakivanju konja, pa spomenom na rat koji je *rex Sclavorum* vodio s Grcima, nego i spomenom da se ratovalo pokraj kraljeva imanja, a pišćeva utočišta. Nije, međutim, Saksoncu nevažna formulacija *villa nostra* – njome, ističući riječ *nostra*, iskazuje i bliskost s kraljem Slavena, što svakako mali dodatni argument u vjerodostojnosti ukupna pripovijedanja, a koji argument nijedan čitatelj neće ni htjeti, niti moći provjeriti. Priča o konju, slugi i pticama dobiva napokon i scenografsku i dramsku (pripovjednu) uvjerljivost. No, da je Saksonac bio precizniji i još štogod naznačio, pa bi nama zato priča bila znatno vrjednija, nije to moglo mnogo značiti u krugovima s kojima je on raspravljao o predestinaciji. Opis je samo neobična literarna slika koja izlaganju daje osobitu dimenziju obogaćujući pripovijedanje, pa naznaka predviđanja sukoba postiže još jednu potvrdu svojom posebnosti.

Međutim, glavni likovi u tome *ratu*, već smo to isticali, nisu ni kralj Trpimir, niti nepoznati *patricij*, nego Gottschalkov konj (*equus ille noster*) i sluga (*filiolus*), te kao dodatak općemu zaključku o predviđanju ishoda – ptice grabljivice: gavrani, sokolovi, jastrebovi i orlovi (*corvi, milvi, vultures et aquilae*).⁵² Promotrimo, međutim, što, kako i na koji način Gottschalk piše u onim ključnim rečenicama tog odlomka, pa ih pokušajmo prevesti malo drukčije negoli je to uobičajeno.⁵³

Ponovimo zato onaj odlomak odavna poznatoga teksta (donosimo ga po Lambotu):

Nec mirum cum etiam corvi, milvi, vultures et aquilae temporibus belli plus illam partem sequantur hominum quos praesentiunt vulnerandos et trucidandos atque iugulandos. Sic nihilominus et equi sunt in acie laeti ex ea parte quam deo dante debet victoria sequi. Quod prorsus ego ipse per Gottescalcum filiolum meum de equo nostro probavi. Cum enim Tripemirus, rex Sclavorum, iret contra gentem Graecorum et patricium eorum, et esset in ipso confinio futuri belli uilla nostra, dixi illi ut iret et quicquid regi et eius exercitui necessarium esset, sicut omnino deberet, impenderet. Adiuravi tamen terribiliter eum per dominum deum ut nec arma sumeret

⁵² Popis ptica – gavrani, sokolovi, jastrebovi i orlovi – literarna je figura, jer u blizini mora, gdje se po svoj prilici odvijao sukob Trpimira i Grka, ne bi bilo lako vidjeti neke od nabrojanih grabljivica.

⁵³ Ovim, naravno, predlažući novi, odstupamo od svojih prijevoda koje smo iznosili u prethodnim prigodama. U prvome dijelu rasprave donijeli smo onaj uobičajeni, jer su na njemu i nastala sva ona dosadašnja tumačenja.

nec cum exercitu pergeret, sed tamen studioso post eos equitans attenderet quemnam gestum equus ille noster ageret atque gereret. Ex olim siquidem certissime sciebam illi parti hominum uenturam et futuram esse victoriam, quorum equi incederent laeti monstrarentque gestu triumphando laetitiam. Sicque mox contigit ut equi gestientis gestus elicuit atque protinus patefecit.

U našem novome, drukčijemu prijevodu, to glasi:

Nije čudno kad i gavrani, jastrebovi, kopci i orlovi u vrijeme bitke nadlijeću više onu stranu za koju predosjećaju da će biti ranjenih, ubijenih i zadavljenih ljudi. Isto su tako i konji u bojnome redu veseli na onoj strani kojoj, božjom pomoći, mora pripasti pobjeda. To sam ja sâm upravo doživio sa svojim sinkom Gottschalkom i s našim konjem. Kad je, naime, Tripimir kralj Slavena, namjeravao ići (kada se pripremao ići, piše Gottschalk jer još, naime, nije počeo rat, pa može sinku dati upute i zapovijedi jer je već po nadlijetanju grabljivca predvidio ishod) protiv naroda Grka i njihova patricija, a naše se imanje moglo naći (bilo bi ono kad počne sukob) na granici (u blizini) budućega rata, rekao sam mu neka pođe i neka, kako i treba, učini sve što bi kralju i njegovoj vojsci moglo biti potrebno. Ipak sam ga obvezao strašnom zakletvom gospodinu bogu, da ne bi uzeo oružje i da ne bi išao s njima (ratnicima), nego jašući za njima, neka pomno pazi kakve će kretnje pokazivati onaj naš konj i kako će se ponašati. Otprije sam, naime, posve sigurno znao da će dolazeća i buduća pobjeda pripasti onoj skupini ljudi, kojima (kojih konji) konji budu napredovali veseli i svojim pobjedničkim kretnjama budu pokazivali radost. Tako se doskora i dogodilo onako, kako je unaprijed otkrila kretnja vesela konja.

Gottschalk glagolskim vremenom (perfektom) pripovijeda što se događalo, osobne refleksije u pripovijedanju, anegdote doživljene u Trpimirovu društvu, a glagolskim načinom (konjunktivom) kazuje bit priče – predviđanje. On je, naime, sam nešto *doživio*, učeniku je nešto *kazao*, *obvezao* ga je zakletvom, *znao* je otprije što će se dogoditi, ako konj bude veseo... (*probavi, dixi, adiuravi, sciebam*, odnosno spominje što se dogodilo *contigit, elicuit, patefecit* ...). Konjunktivnim: *iret, esset, impenderet, sumeret, pergeret, attenderet, ageret, gereret, incenderet* Gottschalk kazuje neka stanja, mogućnosti, želje, zapovijedi, poticaje osobne refleksije u pripovijedanju. Tripimir je *namjeravao* poći u rat, koji se *mogao dogoditi* pokraj njihova doma, *moglo se dogoditi* da mu u boju bude potrebna kakva pomoć (naivna je, naravno, davna Katićeva pomisao kako bi *filio-lus* mogao biti u ulozi prevoditelja!), pa mu je mladić *ako bi trebalo, mogao pružiti* no, ne bi *smio ratovati*, nego jašući *trebao je pažljivo promatrati* kako se ponaša njihov konj (*iret, esset, deberet, impenderet, sumeret, attenderet*...).

Naslučuju se dvije razine: ona stvarna, zbiljska koju Gottschalk osobno konstatira i opisuje te ona koja se sluti, predviđa, koja je predodređena ponašanjem životinja, a koja mu je, po ponašanju konja, otprije poznata. Zato *filiolus* ne treba uzimati oružje, jer je ishod rata već određen nego neka samo prati kako će se potvrditi predviđanje. Slično je kao i u priči o onoj ženi kojoj je liječnik Hadoin predvidio (*praedixit sine ulla dubitatione*) da će zapjevati *voce clarissima* pa umrijeti čim bude završila pjevati pjesmu (*ut cantionem haberet finitam*), odnosno u priči o opatovom slugi kojemu je davao spleo smrtnu mrežu.

Koliko tu ima historiografskoga i onih Trpimirovih vrlina koje mu se olako pridaju, ne bismo znali odgovoriti. Zaista se, eto, smjela razmišljanja mogu podmetnuti pod znanstveni diskurs kojemu je važan historiografski zaključak utemeljen samo na ponašanju Gottschalkova konja i ptica grabljivica.

III. Trpimirov posjed *in confinio futuri belli* historiografija je, slijedeći prvu Katićevu sugestiju koju je stekao pročitavši Gottschalkov odlomak, obično smještala u salonitanski kraj. On je opravdano, povodeći se za podatkom iz „Trpimirove darovnice“ u kojoj se spominje kneževa *curtis quae Clisa dicitur*, a još više za fragmentom zabata oltarne ograde iz Rižinica s uklesanim kneževim imenom, pretpostavio da je riječ o salonitanskome kraju.⁵⁴ To je Katićevo mišljenje bilo dobro prihvaćeno. Kad je, naime, riječ o Klisu kao Trpimirovu boravištu, bez obzira na imenovanje kneževa imanja kao *villa* ili *curtis*, valja spomenuti da je to jedan od najvažnijih strateških položaja na području čitave srednje Dalmacije, pa je posve razumljivo da ga je zaposjeo jedan vođa doseljenih Hrvata. To je, tako reći, neosvojiv kastrum na cesti koja vodi u važan grad, pa nije nevažno spomenuti da ga Justinijanov vojskovođa Konstancijan u ratu s Gotima 536. godine osvaja s pet stotina odabranih vojnika (specijalaca, danas bi se reklo) prije nego što je napao Salonu.⁵⁵ S druge strane neposredno pokraj Klisa s juga je „ubav“ kraj, od protopovijesnih doba napučen i prikladan za veće ranosrednjovjekovno gospodarstvo što je posvjedočeno i mnogim materijalnim

⁵⁴ L. Katić, „Saksonac“, 112 i 116, uvijek u skladu s ondašnjim tumačenjima. Klis, kastrum, spominje Konstantin Porfirogenet u priči o zauzimanju Salone – *De administrando Imperio*, cap. 29, u *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom. II, ur. B. Ferjančić, Beograd: SAN, 1959., 11, bilj. 10. Klanac je važan, zapravo jedini prolaz rimskom cestom prema Saloni iz dalmatinskog zaleđa. Prema *claudio*, 3 izvodi se i toponim *clusa*, ae, f. tj. tjesnac, klanac, odnosno *angustus passus*, *aditus*, *via* (tal. *chiusa* – grad Chiusi i sl.), ali i od grčkoga κλεις – ključ, dakle položaj koji zatvara neki prolaz, u našem primjeru u Salonu. U prijepisu darovnice stoji *Clusan* što je po svojoj prilici prepisivačeva pogreška, jer je nedvojbeno ime *Clissa* – Klis bilo dobro poznato u splitskome kraju.

⁵⁵ Procopius, *Bellum Gothicum*, I, 7, u *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom. I, ur. F. Barišić, M. Rajković, B. Krekić, L. Tomić, Beograd: SAN, 1955., 33 (tu je samo prenesen sažetak priče).

(arheološkim) potvrdama.⁵⁶ Mjesto Trpimirova „sukoba“ može biti salonitanski ager u najširem značenju toga pojma pa se Katićevoj asocijaciji, pogotovo s obzirom na onodobno znanje i ozračje u kojem je i kada složena, ne bi smjelo prigovoriti. To smo i mi bili prihvatili polazeći od njegovih pretpostavki i zaključaka te slijedeći hrvatsku historiografiju.

Nedavno je M. Ančić pomislio da bi Gottschalkova *villa nostra* mogla biti ona otkrivena u Lepurima.⁵⁷ Ta *villa*, o kojoj je pisao Jakšić,⁵⁸ a na što se poziva Ančić, u ovoj prilici ne bi mogla biti dobro objašnjenje za Gottschalk – Trpimirovu *villa nostra*. Prije svega koliko nam je poznato, nema, nikakva svjedočanstva da je tamo ili negdje u blizini djelovao ili boravio Trpimir (što, naravno, ne isključuje i takvu mogućnost), a zatim tu pretpostavku pobijaju Gottschalkovi stihovi o kojima je bilo riječi. Oni nedvojbeno iskreno govore o moru, koje Lepurima nije tako blizu da bi Gottschalk napisao *in hoc mare*. K tome izričito kaže da je tu pokraj mora boravio dvije godine *annos duos fere*. Odupirući se „gradoljubnim“ porivima i ne zalažući se za salonitansko područje zbog njih, niti zbog njih odbacujući ono „zadarsko“, ipak držimo da je riječ o Klisu, o Rupotini i o Kaštelanskome polju, koji su u prostornoj cjelini, nekadašnjemu rimskom ageru, gdje su tada, polovinom 9. stoljeća, od granica s Tragurijem preko naselja u Bijaćima, pa u Kaštelima sve do Salone i dalje na istok prema Poljicima, boravili Hrvati.

Stanovnike *Spalatuma* kao Trpimirove protivnike, međutim, morali bi svakako isključiti svi oni koji vjeruju svemu što piše u glasovitoj kneževoj darovnici. Kako bi, naime, Trpimir ratovao s gradom svojega „kuma“, splitskoga nadbiskupa Petra, svojega *dilectus compater salonitanae ecclesiae archiepiscopus*, koji mu je čak kreditirao kneževsku donaciju toj istoj splitskoj crkvi.⁵⁹ Bio bi to grijeh koji ne bi umjela predvidjeti ni Saksončeva moć čitanja Božjih nakana. No, to „prijateljstvo“ već smo bili doveli u sumnju, pa bi taj odlomak u glasovitoj kneževoj darovnici, valjalo pripisati njezinu kasnijem sastavljaču i prepustiti ju zaljubljenima u lijepe priče iz hrvatske prošlosti.

IV. Nekoliko je različitih tumačenja potaknulo Saksončevo nazivanje stanovnika Latinima, tj. *homines Latini* i to stanovnika Venecije (*Venetici qui sunt videlicet*

⁵⁶ O protopovijesnom naselju u Donjoj Rupotini koje prethodi sljedećima, mladima, što su se uzastopno slagala jedno nad drugim, rimskome i ranosrednjovjekovnome, pa nadalje, pisao je N. Cambi, „Uvod“ u *Antička Salona*, ur. N. Cambi, Split: Književni krug, 1991., 11.

⁵⁷ M. Ančić, „Zadarska biskupija“, 116, bilj. 32.

⁵⁸ Nikola Jakšić, „Il ruolo delle antiche chiese rurali nella formazione del ducato croato medievale“, *Hortus Artium Medievalium* 14 (2008): 103-112.

⁵⁹ O toj donaciji pisali smo u Ž. Rapanić, „Solinska epizoda“ i ustrajemo na osporavanju onih nelogičnosti koje proizlaze iz prihvaćanja svih podataka zabilježenih u tome naknadno prerađenu tekstu, pretpostavljamo izvorne, kneževe darovnice.

intra mare degentes in ciuitatibus) i stanovnika Dalmacije (*Dalmatini...similiter homines Latini per totam Dalmatiam longissimam regionem*). Ne poznajući cjelinu Gottschalkova teksta i kontekst u kojemu on spominje Dalmatince i Latine, a povodeći se za autorima koji su do tada o tome pisali, predlagali smo objašnjenje: *homines Dalmatini* – stanovnici zaleđa, Hrvati, a *homines Latini* – stanovnici gradova, Romani.⁶⁰ Danas, imajući uvid u cjelovit Gottschalkov tekst i mnogo novih spoznaja, odustajemo od takva tumačenja i ondašnjega prijevoda. Logično je, naime, da stanovnici zaleđa, kojima je na čelu *Tripimirus rex Sclavorum* nemaju što tražiti u Konstantinopolu, nego to mogu samo carevi podanici, točnije *homines Venetici* i *homines Dalmatini*, jedni i drugi *Graecorum imperio subiecti*. Pomišljati da Latinima – kako smo već naglasili – naziva autohtono stanovništvo nije opravdano, jer stanovnici Venecije i Dalmacije u 9. stoljeću mogu biti samo romanski starosjeditelji, a njih nema razloga imenovati imenom Latini. Gottschalk ih je nazvao *homines Latini* zato jer govore latinskim jezikom.

Određenje jezikom očito je i na brojnim drugim mjestima Gottschalkovih tekstova kad je *latinus*, 3, *latine*, *latinitas*, odnosno *graecus*, 3, *graece* /*graeccitas*/ upotrijebio isključivo u značenju govornika jednim od ta dva jezika, a više puta i suprotstavio ih jedne drugima.⁶¹ Tako je lijep primjer, koji između više njih svjedoči o tome, tj. o značenju/upotrebi riječi *graecus* i *latinus* i ovaj:... *graece theotochos – latine dei genetrix vocatur* (318, 8), ili: ...*sicut in graeco repperit sic in latinum interpres transtulit* (459, 1), ili: *agrestes graeci latinitatis ignari nequeunt idioma proferre...*gdje ističe kako neuki Grci ne govore latinskim jezikom (494, 11). Spominje također i alfabete prema kojima razlikuje jezike pa piše:...*essent autem IIII alfabeti...unum hebraeum, alterum graecum, tertium latinum, quartum caldaicum* (472, 8) Kad je, pak, riječ o narodu (*gens*, koji put *populus*) i carstvu (*imperium*) onda je izričaj *gens Graecorum* i *imperator Graecorum* dva puta i u našim odlomcima upotrijebio vrlo određeno. Suprotstavlja, nadalje, više puta i *Graeci – Romani*, *Graeci – Latini* ili *Graeci – Hebraei* u značenju govora, jezika, nekoga prijevoda i sl. Tako su i neka *nomina graeca et nomina latina* (406, 23), jedanput i *graeci(!) vini* (196, 4) te običaj *graeo more* (354, 13; 391, 5; 463, 7) itd.

Takvo Gottschalkovo razlikovanje *graece* i *latina*, zato valja vidjeti i kad je riječ o stanovnicima jadranskih područja Venecije i Dalmacije, tj. razlikovanje

⁶⁰ Ž. Rapanić, „Solinska epizoda“, 100.

⁶¹ Vidi C. Lambot, *Oeuvres*. Usp. *Table des mots et expressions*, s.v. *graecus* i *graeccitas*, 634 (evo još nekoliko nasumice izdvojenih primjera iz velikoga broja koji je u traktatu: na Lambotovoj str. 377, r. 6 – *graece locutio*; 398, 27 – *interpres graecus*; 406, 20 – *accentus in grecis litteris*; 413, 7 – *accusativum graecum*) itd., odnosno *Table des mots* s.v. *latine*, *latinitas*, *latinus* na str. 643 (84, r. 26 – *in usu latini eloquii*; 94, 5 *latino eloquio*; 406, 22 – *latina nomina*; 407, 22 *graece – latine*) itd.

homines latini – graeci – langobardi – goti (germani), odnosno na istočnoj obali i *homines slavi – sclavi* (nikako *sclavini*, što je jezična besmislica). Takav je *Sclavus* bio njegov domaćin *Tripimirus rex*. Saksonac Gottschalk, odgojen u vrhunskim karolinškim školama, odlično je svladao latinski, vrlo vjerojatno i grčki, a uza svoj materinski germanski (saksonski) naučio je možda i štogod slavenskoga dok je boravio kod Trpimira, kako se čini, gotovo dvije godine. Iz toga jezičnog obrazovanja i posebnoga jezikoslovnog interesa vjerojatno je zapazio pa u svoje naučavanje prikladno uključio neke osobitosti lokalnoga govora ljudi s kojima je bivao u doticaju. Zato i navodi tu *illorum quasi rustica loquutio*, koja ga potiče i na ona drugovrsna, ali njemu bitna bogoslovna raspravljanja. Ta mu lokalna *loquutio* pruža dobre primjere za teološka distingviranja, za ono što je Lambot nazvao *Oeuvres théologiques*. U razrješenju njegovih odlomaka ili rečenica zato ne treba kombinirati sa zarezima, kao u franačkim analima kad se obrazlaže Bornina vladavina, ili glagolskim vremenima kao u Porfirogeneta, da bi se dospjelo do kakva prihvatljiva i logična rješenja. Ovdje treba samo isključiti mitologeme i Gottschalkovo pripovijedanje postaje mnogo jasnije, možda i posve jasno.

Na kraju jedno pitanje koje zbunjuje! Formulacije naslovljavanja i naslove koje Gottschalk pripisuje Venecijancima i Dalmatincima, mogao je zapaziti u kontaktu s nekim *homines Venetici et Dalmatini*, pa ih kao sebi zanimljive i registrirati. No, tko ih je mogao izgovoriti, gdje i kojom prilikom, gdje ih je Gottschalk mogao čuti? Valja se upitati tko su ti *omnes Venetici* i *homines Dalmatini* koji govore latinskim jezikom, a idu pred kralja ili pred cara pa ih tituliraju kao *regnum*, odnosno *imperium*, a on im se osobno obraća da bi oni poslije mogli negdje reći *dixit nobis regnum* i nešto drukčije *loquutum nobis est imperium*? K tome je, naglašava Gottschalk, to *rustica loquutio*. Dakle, tako bi govorio običan puk, a taj nikada, od pamtivijeka do danas, u vrijeme takozvanih demokracijâ, ne ide često k bilo kojoj vlasti ili vladaru i s njima toliko razgovara da bi odjeci takva govora dobili neki opće prihvaćeni oblik. Osim, dakako, možda i onda kao i danas, u svakodnevnu govoru u *rustica locuutio*, kada se vlast naziva pogrđnim riječima ili nešto blaže, kakvom metaforom ili eufemizmom. A naše suvremene kolokvijalne konstrukcije poput „idemo na općinu“, „idemo u predsjednika“, „bili smo u načelnika“, „na socijalno“, „govorilo se na vladi“, „na Saboru“ itd., odnosno „reklo je na radiju“ ili „pokazalo je na televiziji“, kao da imaju daleki uzor u onome rječniku Gottschalkova puka. Društvena elita - poput onih Istrana koji se žale na Rižani ili zadarskoga prokonzula Grgura, koja je dolazila do Konstantinopola - da bi mogla, vrativši se kući, reći *fuius* i *stetimus* odnosno pripovijedati kako im je *imperium* nešto *dixit* ili im nešto *loquutum erat* - tamo je ta elita itekako poštovala strogi carski ceremonijal ustrojen po orijentalnim ili

starim tetrarhijskim uzorima, pa od takvih pojedinačnih i povremenih susreta ne vjerujemo da bi mogla nastati ikakva *rustica* ili *communis locuutio*.⁶² Očito je i ovdje riječ o piščevoj slici–konstrukciji u kojoj je na zgodan način neke pučke jezične formulacije što su se posredno doticale vlasti, prilagodio teološkoj konstataciji: pogledaj što se događa na nebu, gdje za Boga kaže boštvo i božanstvo (*deitas et diuinitas pro deo*). Ta *loquutio* je možda i postojala, a da nije bila povezana ni s kakvim izravnim susretom s konkretnom vlasti s *regnum* ili *imperium*, odnosno s *rex* ili *imperator*. Opći pojam koristio se za definiranje osobe, djelatnosti ili funkcije. Zato na samu početku Lambotova poglavlja (6.) Gottschalk počinje sa Sidonom, te metonimijskim *venatio pro venatoribus*, pa se ovim venecijansko–dalmatinskim primjerom, odnosno metaforom, vraća temelju svoje rasprave o Trojstvu i Bogu, vlastitom polemičkom određenju one njezine ključne teme – *trina deitas*.

V. Imenovanje središnje konstantinopolske vlasti riječju *imperium* nije nešto neobično čemu bi trebalo obratiti posebnu pažnju analizirajući odlomak Gottschalkova teksta. Tako tu carsku središnju vlast imenuju, na primjer, i prosvjednici na saboru u Rižani iznoseći pritužbe franačkome duksu Ivanu pa kažu kako*Graecorum tempore, qui volebat meliorem honorem habere* (navodi se konkretno tribunsku čast) *ambulabat ad imperium* – što je na neki način analogno Saxončevu *stetimus ante imperium*. Tako se u *Placitu* uz uobičajeno *missi imperii* i *magister militum imperii*, spominje i *imperium*, u značenju *ambulare ad imperatorem* koji će udijeliti višu čast. I Amalarije iz Metza u bilješci o putovanju u Konstantinopol, kamo je pošao kao poslanik franačkoga cara, svoje domaćine u Jaderu, sugovornike u nekom ondje vođenome teološkom razgovoru, imenuje kao *eos qui ad imperium Graecorum pertinent*, kao ljude koji su podložni grčkome carstvu.⁶³ Riječ *imperium*, sasvim logično, na istočnome Jadranu nije bila nikakva terminološka posebnost, a takvo imenovanje središnje konstantinopolske vlasti karakterističan je onodobni termin, o čemu ima bezbroj primjera na južnotalijanskom, sicilijanskom i egejskom području. I Venecijanci su, kao i Istrani, priklonjeni carskoj vlasti, pa su oni prvi, prema Porfirogenetu, jednom prilikom odgovorili Pipinu: „Želimo biti podanici carevi (pomišljaju, naravno,

⁶² Dovoljno je podsjetiti na carski ceremonijal bizantskoga dvora koji je prihvatio mnogo toga iz doba Dioklecijana, Konstantina Velikoga i njihovih nasljednika, što je zabilježeno u Porfirogenetovu *De caeremoniis aulae byzantinae*. Vidi na primjer kratki odlomak u *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom. II, ur. B. Ferjančić, Beograd: SAN, 1959., 76.

⁶³ O Amalarijevu poslanstvu: Trpimir Vedriš, „Još jedan franački teolog u Dalmaciji: Amalarije iz Metza i njegovo putovanje u Carigrad 813. godine“, *Historijski zbornik* LVIII (2005): 1-27 (citirano, 9).

na konstantinopolskoga cara), a ne tvoji“.⁶⁴ Gottschalk je, k tome, te i slične termine dobro poznao, jer je riječ *imperator* redovita i u onodobnih zapadnih latinskih pisaca kad označuju suvremena carstva. Međutim te ključne riječi *regnum* i *imperium* te njihove izvedenice, on nedvosmisleno prilagođava teološkoj temi pomišljajući na carstvo i na onoga cara ...*cuius nomen imperator est in aeternum*. Tu bi bila, držimo, bit priče.

VI. Dodajmo, napokon, upozoravajući uzastopno na olako korištenje Gottschalkovih bilješki da boravak u Hrvatskoj i njegova nazočnost u hrvatskoj Crkvi otvara i mnoga pobočna i usputna pitanja. Kako to da, slikovito rečeno, jedan tada glasoviti crkveni disident i prognanik iz franačkih krajeva „misionari“, gradi crkve i samostane u neposrednu vjerskom okružju poglavara kneževine Hrvatske, koja je tada prihvaćala standardna vjerska učenja što su ih donosili franački svećenici. Gottschalkove, pak, bogoslovne finese nisu nikako mogle biti predstavljene u takvomu skromnom intelektualnom i polemičkome ambijentu, pa je on, vjerojatno, boraveći u *villa nostra* samozatajno razvijao vlastito naučavanje. No, što je Gottschalk zapravo radio „na dvoru kneza Trpimira“ ostaje zagonetka na koju nemamo odgovora. One, pak, koji o učenu benediktincu i njegovu nauku znaju mnogo, mnogo više od nas, takva pitanja ne zanimaju. Ako je, pak, u jadranskim krajevima nekome izlagao nešto o svojem učenju, moglo je to biti samo u gradovima, u Jaderu i u Spalatumu. No, teško da je i tamo mogao naći prave sugovornike s kojima bi raspravljao o sofisticiranim teološkim dilemama, osobe koje bi, da bi u takvu razgovoru sudjelovale, odlično poznavale klasične biblijske tekstove, pa djela Augustinova i tekstove zagovornika i protivnika predestinacije, predkarolinških i ranih karolinških teologa svršetka 8. i početka 9. stoljeća i koje bi se pri tome raspolagale dobro opremljenom bibliotekom. No, u takvo nešto skloni smo duboko posumnjati. Vjerske, pak, rasprave i teološke finese, pripadale su isključivo intelektualnoj i duhovnoj eliti, bile su daleke i nerazumljive, pa i nepoznate najvećem dijelu one državne, a pogotovo neuku puku kojemu Gottschalk svakako nije izlagao, niti je mogao izlagati svoje bogoslovno „heretičko“ tumačenje što ga je podupirao mnogobrojnim citatima, usporedbama i anegdotama. A upravo na toj visokoj razini piše Gottschalk komentirajući svoje prethodnike teološkoga i filozofskoga kruga, a vlastita razmišljanja upućuje baš takvima, jednako obrazovanim suvremenicima. Eberhard mu je otkazao gostoprimstvo nakon što je primio pismo Hrabana Maura u kojem je optužen za krivovjerstvo, a teško je zamisliti da je sam dobro razumio pravi razlog zbog kojega mu je ono bilo napisano i zbog kojega je morao po njemu postupiti.

⁶⁴ *De administrando Imperio*, cap. 28 = Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. G. Moravcsik, transl. R. J. H. Jenkins, Dumbarton Oaks: Center for Byzantine Studies, 1967., 120.

I Gottschalkove protivnike, koji su ga oštro napadali i njegove zagovornike koji su ga zdušno branili (na primjer Hrabana Maura, Hinkmara, odnosno Ratra-mna od Corbiea, Lupusa od Ferrièresa, Prudencija od Troyesa⁶⁵) u raspravi što ju je bio potaknuo car Karlo Ćelavi, jer je problem bio dobio i znatno šire razmjere od teoloških, nije nimalo interesirala neka sporedna pojedinost u Saksončevim anegdotama što ih je ispričao podržavajući vlastito tumačenje predestinacije. Na primjer, ime grčkoga patricija ili mjesta gdje se *rex Sclavorum* s njime sukobio, odnosno gdje je umrla ona žena koja je neposredno prije smrti lijepo pjevala. Težište prihvatanja ili odbacivanja njegova nauka bilo je u objašnjenju predskazivanja budućnosti koju su slutili konj i ptice, odnosno u konačnome objašnjenju kraljevstva nebeskoga, onoga *regnum* ili *imperium Dei*, pa pojmova poput *divinitas i deitas – pro Deo*, odnosno *Trina deitas*. Zato propovjednikovo intimiziranje s nekim *rex Sclavorum* riječima *villa nostra* (slično onome *equus ille noster*), gdje je bio udomljen i ugošćen, Gottschalk iznosi samo kao usputnu potporu koja vrlo lijepo zvuči, iako ne pridonosi biti propovijedanja. Posve je sigurno da Hinkmara time nije nimalo impresionirao, ali su propovjednikov konj i ptice svim tadašnjim znalcima i zagovornicima, i protivnicima, koji su nedvojbeno čitali Izidora ili Hrabana Maura bili prilično uvjerljiv argument. Složenost njihovih razmišljanja o Gottschalkovu učenju u vrijeme osporavanja ogleđa se u raspravama u kojima su ga napadali i u onima kojima su ga opravdavali, pri čemu nije bilo riječi o pojedinome argumentu, poput ovih „jadranskih“ ili onih „spoletinskih“, nego o načelu i zaključku koji je uvijek iskazan u nama nedostupnim i nedokučivim transcendentalnim i teološkim finesama.

Nekoliko anegdota kojima u našim odlomcima dokazuje vlastito učenje, a na drugim mjestima podupire golemim poznavanjem antičkih autora, Biblije, patristike, mnogobrojnih crkvenih prethodnika, ima u Gottschalka uvijek vrlo određeni cilj. Kad on piše *ex olim siquidem certissime sciebam* to konkretno pokazuje njegovu bogatu erudiciju. Ona anegdota u kojoj spominje vlastita konja, ima svoje daleko porijeklo; nije ona tek osobno iskustvo što ga je potvrdio u Trpimirovu društvu. Našao ju je u tekstu jednoga svoga prethodnika, na što je upozorio i M. Grmek.⁶⁶ Ugledni seviljski biskup Izidor, naime, pripovijedajući nadugo o životinjama u svojim *Etimologijama* u poglavlju *De animalibus*, o konjima piše ovako: *Vivacitas equorum multa; exsultant enim in campis, odorantur bellum, excitantur sono tubae ad praelium, voce accensi ad cursum provocantur, dolent cum victi fuerint, exsultant*

⁶⁵ Osnovne informacije za ovu priliku prikladno u: *Velika povijest crkve. Sv. III/1. Srednjovjekovna crkva*, ur. H. Jedin, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1971., 181; T. Krapivina, *Exegesis*, 7 i d.

⁶⁶ M. D. Grmek, „Dva filozofa“, 441. Ovdje ćemo ono što je Grmek samo naznačio, pobliže razraditi pa i dopuniti konkretnim citatima.

cum vicerint. (Dug je život konjâ; skaču veselo na polju, slute rat, zvuk trube hrabri ih za boj, potaknuti glasom kreću u trk, žalosni su ako su pobijedeni, vesele se ako pobijede). Tome dodaje još mnogo toga zanimljivoga za neku drugu priliku.⁶⁷ Gottschalk, međutim, nije slučajno izabrao konja za glavnoga nositelja radnje u svojoj ratnoj priči. U sveukupnu životu ljudi konj je na poseban i različit način uvijek imao vrlo važnu ulogu. Od paleolitskih lovaca, pa rimskih vitezova, azijskih nomada osvajača, srednjovjekovnih ratnika i ljubavnika, do današnjih konjanika alkara i džokeja na trkalištima. Zato uz Izidorova svjedočanstva koji piše o konju i o mnogim drugim životinjama, valja podsjetiti na značenje konja i u slavenskoj mitologiji, na što je upozorio A. Milošević u svojoj knjizi *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka* (u tisku), koju nam je prijateljski dao na uvid. Tako je, piše on opisujući između ostaloga i slavenska svetišta u sjevernim krajevima Europe, osobita dužnost glavnoga svećenika u glasovitoj Arkoni bila i timarenje bijeloga konja. Vodili su ga i u povorkama, neosedlana u vrijeme obrednih svečanosti, a jahanje tog bijelca nije bilo dozvoljeno nikome osim samome bogu Svantevitu.⁶⁸ I taj je konj – kao onaj Gottschalkov – proricao ishod rata koji se pripremao. U toj bi se prigodi ispred hrama složila koplja u tri reda na način da su dva koplja bila povezana i vrhovima okrenuta prema dolje. Nakon obavljenih zajedničkih molitvi Svantevitu pred postavljenim njegovim idolom, zadatak konja bio je da pregazi tu konstrukciju kopalja, a ovisno o tome je li je konj krenuo desnom ili lijevom nogom, proricao se i ishod rata. Ako bi konj krenuo desnom nogom očekivao se dobar ishod, a ako bi krenuo lijevom nogom, od rata bi se odustajalo. Kolike li sličnosti s Gottschalkovim konjem i ishodom Trpimirova rata s Grcima. Milošević odlično uočava tragove starih vjerovanja koja su uključena, zapravo naslijeđena i u ponašanju kršćanskih vjernika. Je li Gottschalk znao što-god i o tim slavenskim običajima, prepustili smo Miloševiću da na to pitanje odgovori. Nas ovdje privlači misao o predviđanju, konkretno predestinaciji, teološkome pitanju koje je zaokupljao kršćanske mislioce od sv. Augustina, do predkarolinških i karolinških teologa 8. i 9. stoljeća. Predviđanje sukoba bilo je, eto, prepušteno životinjama i u nekršćanskim vjerovanjima, jer ljudi, bilo jedni, bilo drugi to nikada to nisu ni mogli, niti umjeli sami dobro ili točno dokučiti.

Ova naša rasprava o Gottschalkovoj raspravi, u kojoj se spominju hrvatski krajevi i krajevi, Venecijanci i Dalmatinci pokazuje naše poglede na interpretacije koje počivaju na slabim temeljima i koje, bivajući ustaljene i olako prihvaćene, postaju polazišta dalekosežnim zaključcima. Činjenica da je Gottschalk teolog,

⁶⁷ Isidorus Hispalensis, *Etymologiae*, lib. 21, De animalibus.

⁶⁸ O simbolici konja i drugih životinja u slavenskoj mitologiji: Zdeněk Váňa, *Svět slovanských bohů a démonů*, Praha: Panorama, 1990., 145.

a ne historiograf, pisac povijesti, nalaže da njegove riječi treba upravo tako i razumjeti i tumačiti. Katić ga, dakako, nije mogao interpretirati na način na koji je to danas moguće: imao je pred sobom samo fotografije dvaju listova benediktinčeva rukopisa. K tome, i znatno skromniju historiografsku baštinu, prvenstveno znanstvenu literaturu, ali i metodologiju koju je slijedio. C. Lambot je veliko djelo o Saksoncu napisao mnogo poslije, točnije 1945. godine. Zato je, držimo, danas primjereno ići drukčijim smjerom kad se raspravlja o spominjanju hrvatskih krajeva i zanimljive terminologije koja se spominje u Gottschalkovu traktatu. Ne upućujući pri tome uopćene prijekore starijim autorima koji nisu znali ono, što je danas poznato i znanstveno spoznato. Suvremena historiografija, pak, ne bi smjela uzmicati pred porivima koji nisu stručno opravdani, a koje porive zastupaju vrlo često oni koji su izvan te struke.

Nije nam, naravno, bila namjera ovim komentarom Gottschalkovih zabilješki osporiti vrijednost svih podataka koji se u njima čitaju. Željeli smo neke samo drukčije i točnije protumačiti. Oni na posredan način potvrđuju historiografske spoznaje koje su uočene i drugim putem, a to su veze hrvatskih područja s franačkim intelektualnim i vjerskim krugom što smo spomenuli i na samu početak osvrćući se na onaj vrijedan „Jurkovićevo doprinosa“. Gottschalkov boravak u Dalmaciji i njegovo sjećanje na dane provedene u Trpimirovu gostoprimstvu, a prisjetio ih se u *notulama* svoga teološkoga traktata, pokazuje kako su hrvatski krajevi ulazili u vidokrug onodobna kulturnoga svijeta i nekim, doduše sporednim, anegdotama iz života tadašnjih pisaca. Bili su i tada ti krajevi na onome stalno aktualnom razmeđu Istoka i Zapada, a hrvatski državni entitet, prvu političku tvorbu što se tu konfigurirala, tada više ne vodi neki anonimni rodovski poglavar, već osoba koja može ugostiti zapadnoga vjerskoga uglednika. Time se i mogao uvrstiti u krug srednjovjekovnih upravljača koji se iz franačke perspektive imenuju kao *dux* ili *rex*, a njihove političke zajednice u nekim prilikama kao *regnum*. Termin *kralj* pripisan nekome prvaku takvih političkih zajednica nije, naravno, ravnopravan onima pridavanima karolinškim ili langobardskim vladarima koji naslov *rex* postižu određenim postupkom investiture. Ovdje je ta titula, kao i etnici *Venetici*, *Dalmatini*, *Sclavi*, odnosno *homines Latini*, koje bilježi Saksonac, očiti terminološki refleks učena pisca latinskoga, karolinškoga podneblja, uobičajen u tome svijetu. Domišljanja, pak, o hrvatskome, ninskome biskupu, koji bi mogao biti onaj crkveni dostojanstvenik što bi Trpimira bio proglasio kraljem, ostavljamo njihovim autorima da tu pretpostavku još razrađuju. Nastojali smo, zaključimo napokon, u Gottschalkovim riječima i rečenicama pročitati samo ono, što tamo zaista stoji, što nam se čini očito, nedvojbeno, ne dvojeći pritom kako će naše tumačenje njegovih *notula* poremetiti ustaljena mišljenja povezana uz rana stoljeća hrvatske i dalmatinske prošlosti.

King Trpimir, Venetians and Dalmatians in the treatise by the theologian Gottschalk of Orbais

Željko Rapanić
Gorička 12
21 000 Split
Croatia

Summary

The manuscript by the Benedictine monk Gottschalk of Orbais, found in Bern in 1931 by the Benedictine monk Germain Moin and then transcribed, edited and published by another Benedictine monk, Cyrille Lambot, in 1945 (note 15), contains two separate mentions of Dalmatian regions and the Croatian King Trpimir, designated with a royal title (*rex Tirpimirus*). Among Croatian historians, the news of this manuscript, first reported by L. Katić (note 1), aroused great interest. Their interpretations of these few Gottschalk's sentences (here designated as **A.** *Codex 584 Bibliotheca Bongarsiana*, fol. 47. r. – 52. v.; **B.** fol. 70. v.– 71. r and v.; **C.**, fol. 70. r. and **D.** fol. 70. v.) mostly relied on the original interpretation proposed by Katić. But because testimonies of the events and situation in the early medieval Dalmatia and Croatia of the first half of the ninth century are so few, Gottschalk's two-year stay in these regions and his remarks have understandably instigated great interest and many speculations. Conclusions made starting from these short notes were often entirely unsupported, and speculations, in some cases, had little to do with serious scholarship. Anecdotes and commentaries that Gottschalk included in his comprehensive theological treatises were accepted without serious analysis and exegesis. They were even treated as a first-class historical source and a *reliable testimony* (L. Margetić, note 13). Yet conclusions concerning Croatian regions that were made out of entirely marginal details of a large theological treatise are not worth much. Gottschalk, it must be clearly stated, is no chronicler, nor an analyst, nor a biographer. He is at theologian whose primary goal was to develop the theory of predestination to its limits. Because of this, he was proclaimed a heretic at a church court and suffered a serious punishment. His casual remarks (here termed *notulae*) in the mentioned paragraphs do not have the same value as a classical (standard) historical document and thus do not have the same force of historical argument.

A chapter of Gottschalk's treatise (here **A.** fol. 47.r. –52. v.) mentions *bellum Tripimiri regis Sclavorum contra gentem Graecorum*. His remark (*notula*), in

which he had used the behaviour of predatory birds and horses to predict the outcome of the war, became the starting point for various suggestions and speculations, such as those about King Trpimir and the victory of his cavalry against Byzantium, the power of his army that defeated Bulgarians, about the seaborne attack of the Byzantine strategist somewhere in the vicinity of *Spalatum*, the great maritime war, imperial strategist from Durrës or Kefalonia who led the war against Croats, and the establishment of the Dalmatian *thema* in mid-ninth century, etc. All of these statements are without support so this essay uses a detailed analysis to explain the content and the meaning of Gottschalk's *notula*, and to challenge such statements. Using this anecdote, Gottschalk is attempting once again to demonstrate prediction of future events. Immediately before the story of Trpimir, Gottschalk narrated an anecdote about a woman who had died immediately after beautiful singing, and about the death of a servant in a monastery who had been taken ill and died all in accordance with the prediction of the physician Hadoin. Gottschalk was a theologian who, building his theory of predestination, used every exposition, every sentence, to build a bridge between his hypothesis and the seemingly real images-stories that corroborated it. So, in addition to the words of his learned predecessors, prophets, apostles, church dignitaries and, of course, Bible, he also relied on his own experiences and familiar past anecdotes. These were his starting points, arguments, and finally conclusions.

In a similar fashion, Croatian historians accepted and commented Gottschalk's comments concerning specificities of the speech of Venetians (*omnes Venetici*) and Dalmatians (*homines Dalmatini*), people who spoke Latin language (*homines Latini*) yet were subjects of the *Graecorum imperio*. His comments and his attempts to classify these peoples (here **B.**, fol. 70. v.- 71. r and v. and **C.** and **D.**, fol. 70. r.) were interpreted as a kind of ethnic differentiation and designation of ethnic affiliations of populations in towns on the Adriatic Coast (Romans) and those in hinterland (Slavs, more precisely Croats). Yet when discussing the specificities of the local language of Venetians and Dalmatians (*rustica locuutio*), such as the use of the words *rex-regnum* and *imperator-imperium*, he uses these discussions to support his interpretations of the celestial empire (*imperium caeleste*) and other theological interpretations, in the first place dilemmas surrounding the Holy Trinity.

This essay furthermore discusses the title *rex* that Gottschalk ascribed to Trpimir (in Croatian historiography known as *dux*, as titled in the inscription of the gable of the altar partition found in Rižinice near Solin), the war he led *contra gentem Graecorum* and *villa nostra*, or the estate where 'king' Trpimir hosted the

Saxon visitor. For all the significance and value that Gottschalk's comments have for Croatian historiography of the early Middle Ages, his *notulae*, that is his sentences that refer to Croatian and Adriatic regions, primarily have theological inspiration and meaning and they are not a *first-class historical source* that should and can be used to build important historical conclusions.

Keywords: Trpimir, Gottschalk, predestination, Venetians, Dalmatians, Latins